

zprávy

VLASTIVEDNÉHO
ÚSTAVU
V OLOMOUCI

Dělová hlaveň, litá roku 1596 olomouckým zvonařem Jiřím Hechpergrem.
Snímek MfDG Berlin.

(V. Burian, Doklad dělostrojnické práce olomouckého zvonaře Jiřího Hechpergra z roku 1596)

I. strana obálky :

Znak nalezený v olomoucké městské hradbě. Snímek autor.

(V. Burian, Objev pozdněgotického znaku v Bezručových sadech v Olomouci.)

Josef K š í r

HROMADNÁ OMNIBUSOVÁ DOPRAVA K OLOMOUCKÉMU NÁDRAŽÍ

V roce 1974 ve všech vozech pouliční dráhy v městě Olomouci byla na oknech vymalována čísla „75“ s dodatkem o trvání dopravního podniku města Olomouce. Jinými slovy, před 75 lety v roce 1899 byla v Olomouci zřízena pouliční elektrická dráha.

Zajímavé je všimnout si pěkného obrázku, barevného akvarelu, který visí v jedné kanceláři na radnici a na něm je vykresleno hlavní náměstí Míru; je zde průčelí radnice s věží, na rohu je k radnici přistavěna hlavní vojenská strážnice, v pozadí je průčelí domů a nad nimi věže a střechy mořického kostela; z druhé strany radnice pak rožní dům u Zlatého jelena. Hlavně ale je zpodobněn rušný život na náměstí; před severním průčelím radnice jsou seřazeny drožky a fiakristé, čekající na zákazníky, aby je mohli odvést na vzdálené nádraží; jsou zde různé povozy, chodci a vyobrazen celý život odehrávající se na prostranství náměstí.

Uprostřed západní části náměstí, poblíž vchodu do radnice, mezi povozy a lidmi se zastavil zvláštní větší vůz žluté barvy s pěti okny na bocích a se vstupními dveřmi na zadní stěně vozu; k vozu přicházejí lidé s taškami a někteří nastupují již do vozu.

Tento vůz se zapřaženým párem koní upoutává pozornost svým nezvyklým vzhledem, rozměrem a zastavením na náměstí. Co je to za vozidlo, když kolem jezdí jednokoňské povozy fiakristů vedle nákladních dvouspřežných vozů? Malíř L. E. Petrovits, známý v Olomouci svými obrázky, připojil k podpisu letopočet zhotovení, rok 1894. To bylo tedy v době, kdy přes náměstí nebyla ještě zavedena veřejná doprava pouliční dráhy, ale jezdily zde jediné dostavníky čili omnibusy, které dopravovaly Olomoučany k vlakům na nádraží a to za laciný peníz. Petrovits namaloval tedy na obrázku dostavník, vůz první hromadné dopravy, který jezdil z náměstí k železniční stanici a k pozdějšímu hlavnímu nádraží před zřízením elektrické hromadné dopravy.

Po vzoru dostavníků, které již v první polovině 19. století zavedli soukromníci, zvláště majitelé zájezdních hostinců pro dopravu ces-

Olomouc, Horní náměstí (nyní Míru) s radnicí, akvarel L. E. Petrovitse z r. 1894.

stujících na větší vzdálenosti a také po vzoru pošty, která převážela po stálých cestách. Postavením železných drah musely pošty změnit směry svých cest tak, aby končily u železničních stanic, tedy na nádražích, kde převážení pošty přebírala dráha. Hromadná doprava soukromá nebo i poštovní se stala lidovým dopravním prostředkem, neboť každý si nemohl zaplatit jízdu drožkou.

I v městě Olomouci, jakmile byla postavena železniční trať, brzy byla zřízena soukromá omnibusová doprava z vnitřního města až na nádraží. Stalo se tak ihned po uskutečnění dráhy z Olomouce do Prahy roku 1845, neboť provoz na dráze se zvětšil propojením dráhy z Vídně přes Olomouc až do Prahy; to se zavedená omnibusová doprava mohla již rentovat.

Cesta k nádraží směřovala z počátku od hotelu Goliath (náměstí Míru číslo 27, pošta 3), procházela Hradskou bránou pod dómem, proplétala se mezi hradbami, vedla přes příkopy po mostech; nebylo snadné dostat se až k mostu přes hlavní tok řeky Moravy. Odtud byla již cesta jednoduchá, přímá linie cesty pokračovala po vysokém náspu a na zaklenutých obloucích, vlastně po mostě, pod kterým protékala voda z luk a za velké vody inundační voda říční;

cesta tedy šla po „Dlouhém mostě“, jak se také nazývala od svého postavení v roce 1537. Celková délka tohoto „Dlouhého mostu“ od řeky Moravy až na hranice Bělidel byla 250 metrů. Pak se cesta rozvětvovala ke Šternberku, stavěná již jako silnice roku 1748; druhá větev vedla k východu do Haliče přes Hodolany, byla stavěná za Josefa II. v letech 1782 až 1787. V brzké době byla tato haličská cesta po postavení prvního nádraží roku 1841 přeložena za hostinec Na špici; ale postavením druhého nádraží ku Praze roku 1845 bylo nádraží zřízeno na východní straně tratě, kde byl velký prostor určený jako přednádraží pro příchod a příjezd k vlakům.

Omnibusy jezdily od řeky Moravy po „Dlouhém mostě“ k hostinci Na špici; jely dál přes koleje pražské dráhy, kde odbočily od šternberské silnice a po haličské cestě 300 metrů až k přednádražnímu prostoru, tam stála v blízkosti již nádražní, osobní přijímací budova s pokladnami a čekárnami. Tato budova patřila severní dráze, ale pro osobní dopravu byla společně používána i pro osobní přepravu do Prahy.

Olomouc, omnibus roku 1894, detail obrazu L. E. Petrovitse.

O dostavníku, čili omnibuse a jeho jízdě

Jaký vzhled měl dostavník, nakreslil nám v Olomouci malíř Petrovits v roce 1894. V té době měl dostavník již několik desetiletí jízd za sebou. Byl to velký široký povoz na 4 kolech, tažený párem koní; vůz byl uzavřený a po bocích měl vždy pět okenních tabulí a vstup ze zadní stěny vozu, po stupátku se zájemce dostal nahoru. Na střeše měl nízkou ohrádku pro zavazadla, sedadla uvnitř podél po obou stranách po celé délce vozu, přední polovina vozu byla rozšířená; v čele vozu bylo sedadlo pro kočího. Jinak zařízení uvnitř bylo staromódní a jak se v něm jezdilo, popisují pamětníci a účastníci jízdy: vůz za jízdy se drkotal po silnici, jízda v městě po hrbolaté hlavové dlažbě byla kolísavá s rachotem. Koně byli opatřeni zvonky, jejichž cinkání upozorňovalo zdaleka na příjezd.

Jezdilo se pravidelně k příjezdům a odjezdům vlaků, jízdní řád dostavníků není znám; vlaků nejezdilo mnoho a patrně stačil pro dopravu jeden vůz. Doba jízdy k nádraží se měnila, k prvnímu nádraží byla doba kratší, kdežto v pozdější době až na hlavní nádraží se značně prodloužila, patrně trvala celou půlhodinu, jak uvádí Bernkopf. Stejně tak se měnil poplatek za jízdu; Lehman píše 12 krejcarů, Bernkopf uvádí kolem Špice 20 krejcarů a Fischer jen 15 krejcarů již po přímé cestě k hlavnímu nádraží.

Kdo byl podnikatelem dostavníkových jízd, není nikde uvedeno, ani v archivu, ale patrně společně ji vydržovaly majitelé hotelů a zájezdných hostinců, soudě podle povinných zastávek u hostinců.

Budova hlavního nádraží

Jakmile vznikly v Olomouci další železniční tratě, bylo nutné, aby všechny tratě měly společné nádraží pro snadnější osobní dopravu; tedy budova hlavního nádraží byla postavena po roce 1870. K tomuto novému nádraží musela být zřízena silnice pro příchod a dovoz cestujících, ale i pro dovoz zboží, tedy i pro příjezd dostavníků.

Cesta z Hradské brány až k hostinci Na špici zůstala nezměněná, ale její pokračování k hlavnímu nádraží se změnilo. Přes koleje pražské dráhy se nejezdilo, nýbrž ihned na rohu hostince cesta v pravém úhlu odbočila k jihu a napojila se na cestu jdoucí po západní straně prvního nádraží a pokračovala v rovném směru k řece Bystřičce, kde se postavil nový most a šla v rovné linii dál až skoro k nové trati od Prostějova, kde se cesta vytočila a stoupajíc nad kolejemi od Přerova, nadjezdem se převedla na východní stranu tratě a směřovala do obce Hodolan.

Tak od hostince Na špici vznikla nová komunikace (dnešní třída Jeremenkova), směřující rovně až k nové budově hlavního nádraží a pokračovala stoupajíc dále až k nadjezdu k „starému vysokému mostu“ do starých Hodolan.

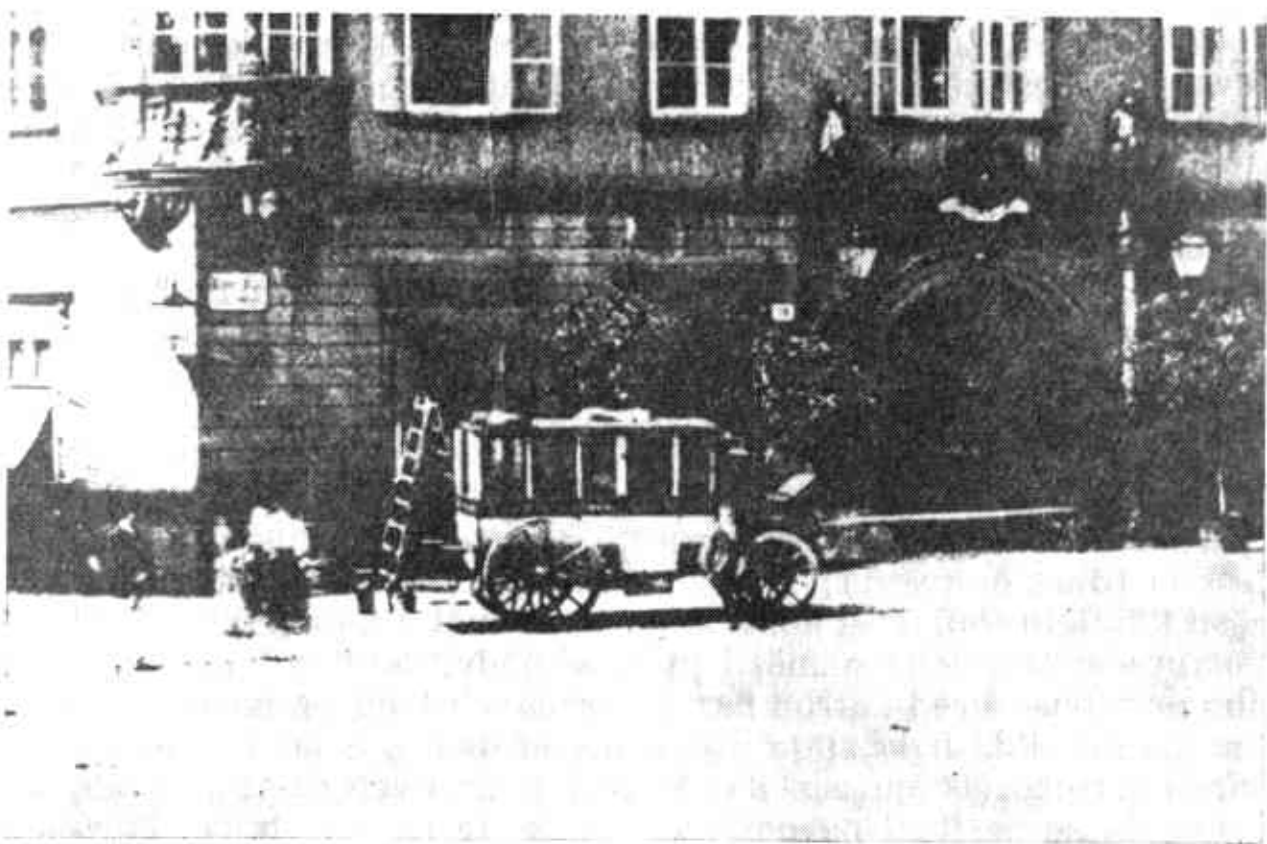
Po vystavění budovy hlavního nádraží prodloužila se cesta Olomoučanů z města a pěším chodcům skoro o celý kilometr.

Omnibusy vyjížděly z města v novější době od hotelu Pietsch (Tatra na Dolním náměstí, nyní náměstí Rudé armády) přes Horní náměstí (Míru) k hotelu Goliath, pak ulicí Riegrovou a Pekařskou až k Hradské bráně; cesta v městě měřila 1500 metrů. Pak šla cesta přes hradební příkopy po mostech až k řece Moravě v délce 500 m (přímá linie měřila jen 300 metrů).

Dále cesta od řeky až k hostinci Na špici byla zase 500 metrů dlouhá a k přednádražnímu prostoru přes trať od hostince také 500 m; celkově z města to bylo 3000 metrů.

Od hostince podél trati k hlavnímu nádraží měřila cesta 900 m; tedy z města okolo hostince Na špici k hlavnímu nádraží měřila cesta 3400 metrů.

Po zbourání Hradské brány provedlo se vyrovnání příkopů a planýrování prostoru pod dómem. Projektovala se jedna ulice přímo

Olomouc, omnibus před býv. hotelem Tatra, fotografie z konce 19. století.

k hlavnímu nádraží a druhá k řece Moravě; a tak se postavila nová cesta, přímá nádražní třída k hlavnímu nádraží roku 1888, která od Hradské brány měřila 1200 metrů.

Z uvedených vzdáleností je zřejmé, že železniční nádraží bylo daleko, ať to bylo nádraží první nebo hlavní, a dostat se k němu rychle nebylo tak snadné a za laciné peníze. Byl to jedině omnibus, jehož snaha byla vyhovět cestujícím a za laciný peníz odvést po hrbolaté, zaprášené nebo blátivé cestě na nádraží.

Písemné zprávy o omnibusech

V archivech nejsou však žádné zprávy ani zápisy o dopravě omnibusové: musí nám proto stačit jen různé zprávy a poznámky od těch, kteří dostavníků používali.

První z pamětníků byl stavební rada František Bernkopf, jeden ze starších úředníků městského stavebního úřadu, který nastoupil službu u města 15. 5. 1899 před zavedením elektrické pouliční dráhy (narozený roku 1870), napsal o cestě do olomouckých novin¹ v době, kdy se již nejezdilo přes trať na haličskou cestu k prvnímu nádraží, ale přímo po nové cestě od zbořené Hradské brány, jak bylo již uvedeno. Zmiňuje se o cestě pro chodce, kdy velký počet lidí dával přednost pěší chůzi, která byla kratší a odbočovala na konci Dlouhého mostu v místech dnešní vrátnice na porážce (začátek Kaštanové ulice) a vedla napříč porážkou; byla to bývalá cesta vedoucí k mostu přes řeku Bystřičku. Při této cestě byla později vysázena morušová alej spolkem pro pěstování bourců.

O dopravě k nádraží se také zmiňuje dr. Alfréd Lehmann² v časopise Nordmährer Land: píše o omnibuse taženém koňmi, cesta stála 12 krejcarů, vystupovalo se u hostince Černého orla v Pekařské ulici a u hotelu Goliath na náměstí Horním (dnes Míru).

Také třetí pamětník se zmiňuje o omnibusech, dopravujících cestující od hlavního nádraží v Našinci³. Jezdilo se různými oklikami k Hradské bráně. Ve vnitřním městě projížděl Pekařskou ulicí, pak Českou (dnes 8. května), zabočil do Riegrovy ulice, dále jel na náměstí k hotelu Goliath a konečnou stanicí měl u hotelu Pietsch (dnes restaurace Tatra) na náměstí Rudé armády. Stará fotografie stojícího omnibusu před Tatrou bez zapřažených koní prokazuje konečnou stanicí, kde byly stáje pro koně ve dvoře, a kůlna pro vůz a příležitost pro čištění vozidla. Nějakých určitých zastávek nebylo; dostavník se zastavil na požádání kdekoliv na své dráze. Povinně zůstal stát jen u hotelů a zájezdných hostinců, jichž bylo v ulici Pekařské čtyři, pak u Národního domu, v Litovelské ulici (Riegro-

vě), kde byly v jedné řadě tři a na náměstí dva, hotel Goliath a hotel Lauer, a končil u Tatry.

O omnibusech píše také dr. Richard Fischer ve své knize „Cesta mého života“⁴. V Olomouci se stavěla silnice k nádraží již od roku 1877 a v roce 1888 byla dokončena a odevzdána veřejnosti 1. prosince. Od této doby byla cesta přímá v rovné linii od býv. Hradské brány až k nádraží a platilo se jen 15 krejcarů, jelikož cesta byla kratší.

Jubilejní publikace Dopravního podniku města Olomouce o městské hromadné dopravě⁵, se nezmiňuje o hromadné dopravě omnibusové, neboť nepatřila k veřejné dopravě, nýbrž byla jen soukromým podnikem.

Omnibusy zahájily svoji činnost v roce 1845 a jezdily od postavení dráhy z Olomouce do Prahy; bylo to v době, kdy se začalo více používat cestování po železnici, neboť se mohlo jezdit až z Vídně přes Olomouc až do Prahy. Dnem 1. dubna roku 1899 byl slavnostně zahájen provoz na pouliční elektrické dráze v Olomouci a tímto dnem také ukončily své jízdy omnibusy. Tedy plných 54 let konaly omnibusy svoji povinnost jako levný lidový dopravní prostředek pro cestující a obyvatele města Olomouce.

P o z n á m k y :

¹ Mähr. Tagblatt 16. VI. 1930, str. 73. Olomouc.

² Nordmährer Land, roč. 1941, seš. 4, str. 174, Olomouc.

³ Našinec dne 20. V. 1941, Olomouc.

⁴ Richard F i s c h e r, Cesta mého života I., Olomouc 1934, str. 116.

⁵ 75 let městské hromadné dopravy v hanácké metropoli Olomouci, Olomouc 1974.

K SYSTÉMŮM ROZMÍSTĚNÍ PÍŠŤAL NA VARHANÁCH

Porovnáme-li prospekt a interiér varhan postavených v období posledních cca 150 let — mimo prospekty, kde zůstala například stará barokní skříň s varhanami dřívějších dob, uvidíme hned na první pohled několik markantních rozdílů. V podstatě jde u varhanních prospektů o trojí druh stavby:

a) o tak zvaný píšťalový prospekt, kde na spodní ploše soklu vyrůstá, bohatě ozasena píšťalami různých velikostí a tvarů, někdy též barev, plocha z varhanních píšťal;

b) o varhanní skříň, která vhodným způsobem „obklopuje“ plochy píšťal a bývá většinou více, či méně výtvarně zdobená;

c) varhany nemající prospekt a jsou vidět hned pyramidy píšťal (například Ústav slepců Düren, NSR).

Prospekty nových varhan jistě architektonicky vhodně zapadají do daného prostoru, někdy tento dokonce významně umocňují, jindy se však z varhanního prospektu stává díky pomalovaným plochám a píšťalám, kterých v takovém prospektu často bývá málo, v nejpestřejších barvách spíše záležitost výtvarná, kdy se nástroj jako takový stává vzhledově komponovanou plochou, která je součástí celkové stěny. Celkově, ať jde o jakýkoliv druh nového prospektu, je tento málo členěný a jeho umístění je většinou přímočaré, v jedné rovině (obr. 1) při střídavě symetrickém i asymetrickém použití píšťal různých tvarů, například labiální a jazýčkové, nebo z různých materiálů (cín, leštěná i neleštěná měď a mosaz, v barevných odstínech emulzí stříkaný zinek, také dřevěné píšťaly z různých dřevin — mořené, leštěné, nebo pod nátěrem) a s využitím a vhodným uspořádáním velkých a malých píšťal. Takový prospekt je, pokud je to možné, komponovaný z většinou znějících píšťal a používá jen v krajním případě neznějících doplňků.

Základním faktorem však u všech variant v podstatě zůstává vzhledový prvek a přiznejme, že někdy i na úkor zvuku. Všimněme si nyní ještě, než vše porovnáme se starými nástroji, rozmístění vzdušnic a píšťalových řad na nich u novějších nástrojů. Vzdušnice tvoří ponejvíce celky, rozlišující jednotlivé stroje (Werksystem) a pro vyzvučení nástroje používají chromatických řad píšťal v postavení od velkých (vzadu) až k malým (vpředu), nebo s použitím

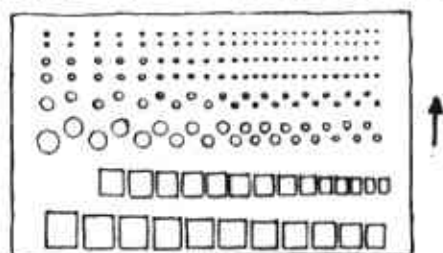
píšťal ve frontální poloze (zleva od největší — doprava, nebo naopak až po nejmenší). I když je někdy vzdušnice dělená na bas, střed a diskant, je přece postavení píšťal vždy přímočaré (obr. 2) v chromatické řadě bez přerušení s výjimkou rejstříků, jejichž část píšťal bylo použito do prospektu.

Porovnejme nyní, jaký je rozdíl mezi uspořádáním varhanních píšťal a vzdušnic u nových a starých varhan — hlavně pak u varhan barokových, považujeme-li tuto éru za dobu vzniku jakéhosi zvukového ideálu. Již v nejmenší formě varhan — v portativu či v přenosném pozitivu, který nejčastěji nemá prospekt, a jehož celková konstrukce vychází z principu prostorových úspor vzhledem ke své funkci, najdeme často stopy po snaze uspořádat píšťalové řady tak, aby zvukový efekt (vyzvučení píšťal) byl co největší. Malé píšťaly jsou vpředu, větší za nimi a velké (nejčastěji krepované) jsou pod vzdušnicí a tvoří tak vedle své normální funkce (hraní) i jistý rezonanční prostor (jsou nejčastěji kryté). Vzdušnice je pochopitelně jedna.

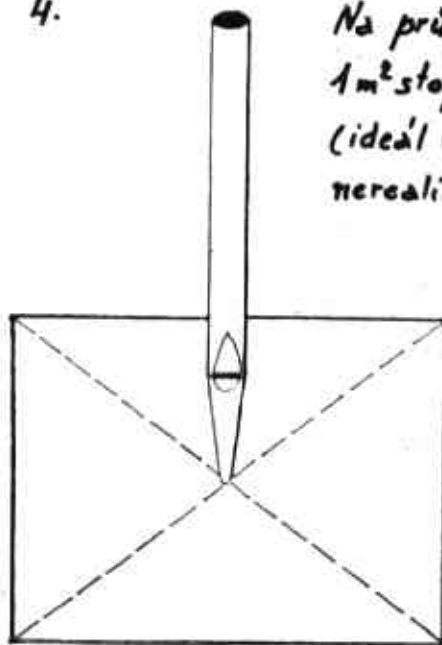
Markantně vystupuje však otázka píšťalových řad a také jejich vlastní funkce — u pozitivu. Tento nástroj se stal prakticky základním celkem varhan, který po dlouhou dobu (a dnes již opět) byl vážným zvukovým faktorem — mimo původní verzi jako samostatný nástroj bez pedálu — větších a velkých varhan. Již ve své původní formě má často velmi členěný píšťalový prospekt (obr. 3), v němž všechny píšťaly hrají. Základem prospektu jsou principálové píšťaly a to vždy z toho principu, na kterém dispozice stojí (Principál 4' atd.). V uspořádání píšťal však zde dochází již k prvnímu narušení chromatické tónové řady. Pole z velkých píšťal střídají pole s malými píšťalami a dochází k základnímu dělení na tzv. „C“ a „Cis“ stranu, to znamená, že se chromatická řada píšťal rozpadá na dva celotónově postupující celky — jeden od tónu „C“ (C, D, E, Fis, Gis, Ais) a druhý od tónu „Cis“ (Cis, Dis, F, G, A, H). I když v pozdějších dobách uspěl u varhanářů názor, že toto rozdělení nepřináší po zvukové stránce velký zisk, nemohou popřít, že napomáhá k dokonalému vyzvučení. Zde však je třeba podtrhnout, že starým varhanářům ležela právě tato otázka — umožnit jednotlivým píšťalám co největší vyzvučení — velmi na srdci, a že právě různými systémy uspořádání píšťalových řad dosahovali dobrých výsledků. Tuto teorii zastávají ve svých pracích mj. W. Ellerhorst (Handbuch d. Orgelkunde str. 613 „...vedoucí základní myšlenkou... optimální vyzvučení píšťal, aby zvuk neutrpěl na charakteristice a kráse ...“ a Dom Bédos de Cellès (L'art du facteur d'orgues ... ideální vyzvučení varh. píšťaly — obr. 4).

Vzdušnice pozitivu (dosud jedna) používá, jde-li o samostatný pozitiv, nejčastějšího uspořádání chromatických píšťalových řad, a to

2. Postavení na vzdušnici

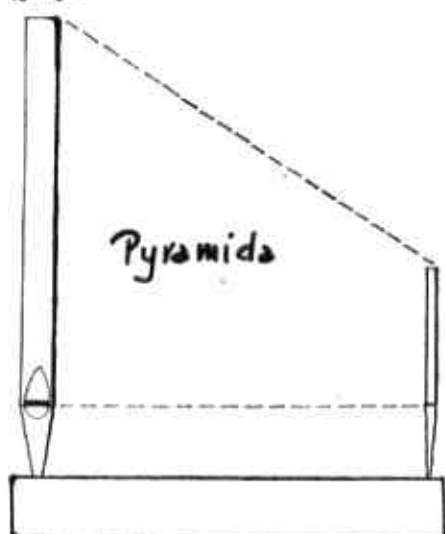

4.

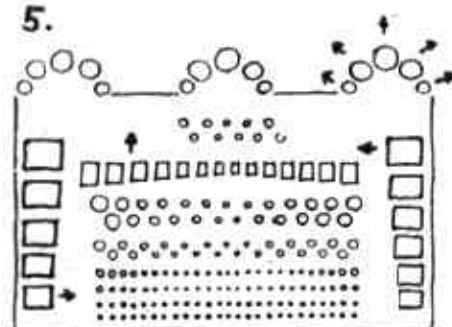

Na průsečíku úhlopříček
1 m² stojí píšťála
(ideál vyzvučení - v praxi
neralizovatelné)

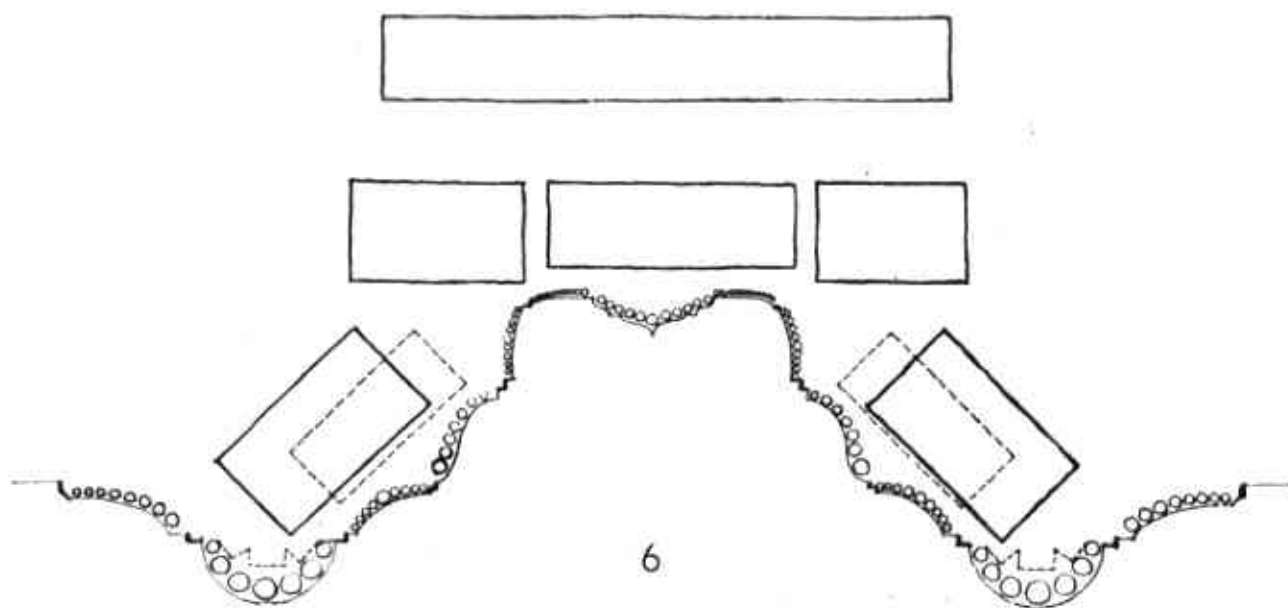
2.a.

5.

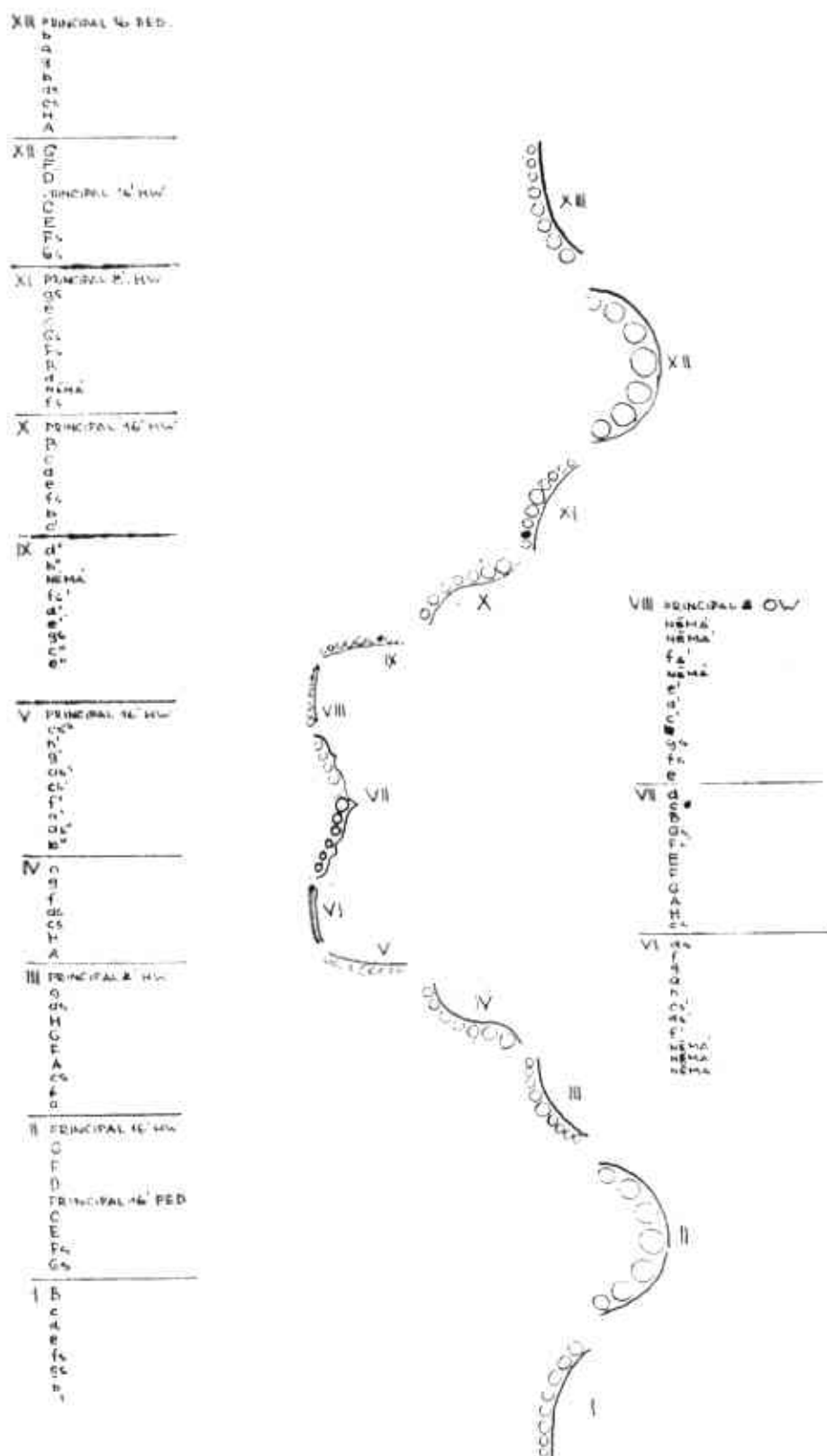

→ v směr vyzvučení

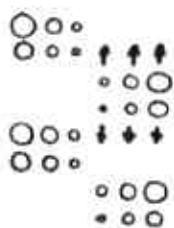
6

7.

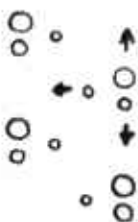

PROSPEKTIVĚ PÍŠTALY V ÚROVNI HLAVNÍHO STŘEJE
SV. PÍŠTAL V OLOMOUCI.

8. Mixtura 6x

Cimbel 3x

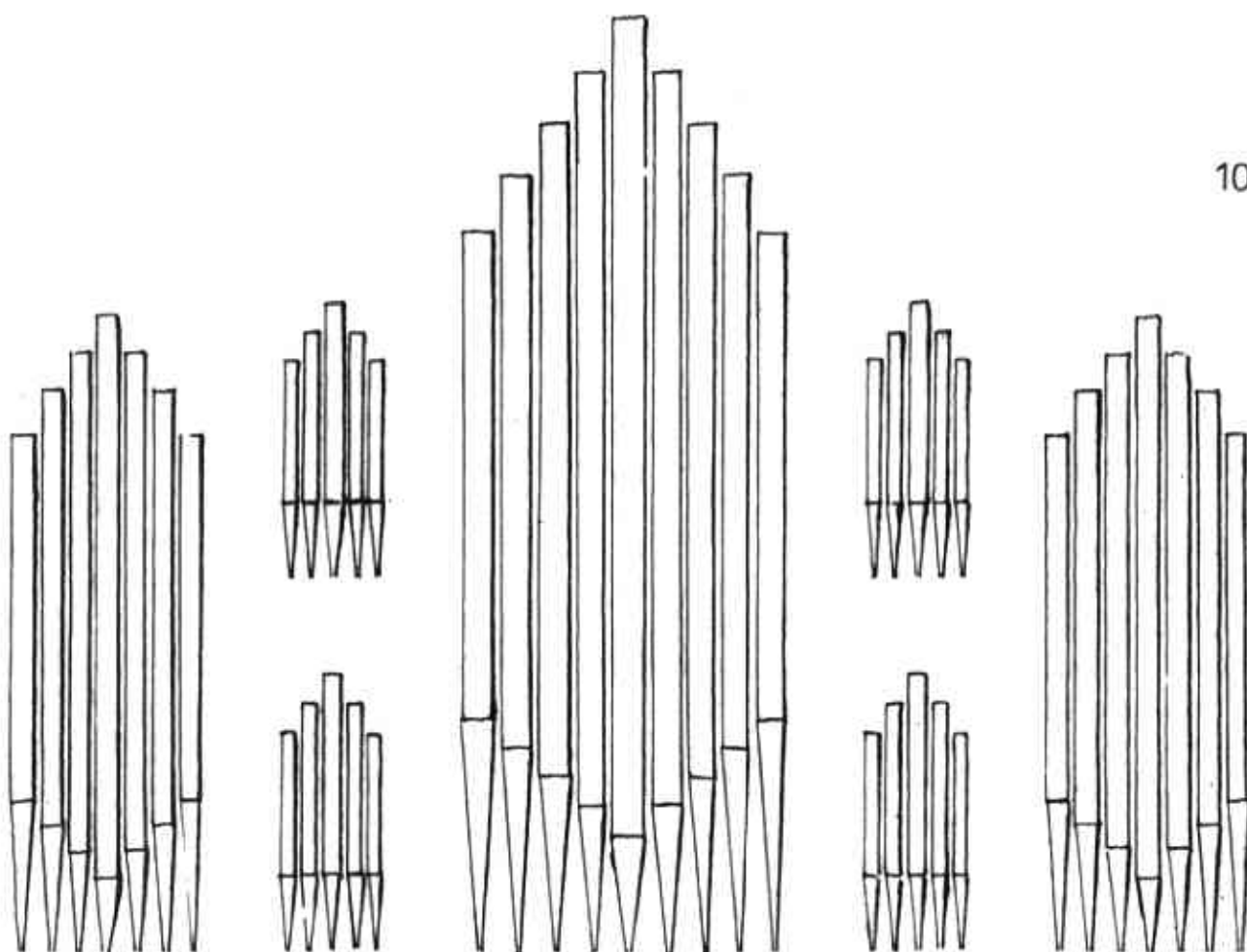

9. Serenaky system

HGECDF A | B E C A G I N G E C | D F A B I G C F B I N G E C D F A |
7 5 4 3 2 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32

10. Holandsky system

e G, F, B d E D C C, D e o, A F G H
c, g, f, b d, e d, a, f g b
c, g, f, b, d, e d, a, f, g, b,
c, g, f, b, d, e d, a, f, g, b,

bez rozdílu zda škála začíná lomenou oktávou nebo jinak; tyto však lemuje po stranách dělenými nejčastěji dřevěnými píšťalami Copuly nebo Flauty. Toto uspořádání si v podstatě zachoval pozitiv i později, kdy se jako celek „přestěhoval“ do velkých varhan — nejčastěji do zábradlí kůru, kde ovšem musel z praktických důvodů, ježto varhaník hledí do prostoru přes pozitiv, přijmout dělení na C a Cis stranu, což ovšem po zvukové stránce je klad. Nákres č. 2 a 5 ukazuje šipkami bohaté směry vyzvučení a moderní opak. U velkých varhan je samozřejmě vzhledem k početnějšímu zastoupení varhanních rejstříků v dispozici, a tedy i většímu počtu píšťal, daleko větší možnost ve všech směrech. Píšťalový prospekt se z koncepce u pozitivu rozrůstá. Vznikají tzv. věže a pole a nový díl nástroje pedál přináší také další, většinou veliké píšťaly, umístěné z části v prospektu, ale hlavně za nástrojem, kde tvoří, zejména dřevěné — přirozenou odrazovou plochu. Větší počet manuálů (u starých nástrojů nepřekročil většinou počet tří) pak vedl k různým systémům, které podporují vyzvučení jednotlivých strojů. Manuály, pojmenované nejčastěji podle místa, kde je píšťalová část umístěna na Brustwerk, Unterwerk, Oberwerk, nebo podle významu a síly — Hauptwerk, se rozmísťují zásadně do jednotlivých poschodí a s dělením na C a Cis stranu. Prospekt tvoří principálové píšťaly všech strojů včetně pedálu. Prospekt je velmi členěný, vykazuje zásadu negovat rovné plochy (řady) a také vzdušnice se těmito podmínkám přizpůsobují (obr. 6). V těchto kombinacích dospěl snad nejdál zakladatel slezského varhanářství Michael Engler (1688—1760) z Wroclawi (Breslau). Staví své nástroje v podstatě v nám již známém systému co nejvlivnějšího uspořádání píšťalového prospektu a vzdušnic. Nástroje dělí zásadně na C a Cis stranu a začíná píšťalovou řadu netradičně: tóny C, D, E a od F dále chromaticky. C strana začíná vždy C, D, E a pokračuje Fis, Gis, Cis strana začíná tónem F. Jeho pozitivy v zábradlí, nebo jsou-li součástí nástroje jako prsní pozitiv, nebo korunní pozitiv (Kronwerk — též Oberwerk — horní stroj) mají však i zde netradiční postup v jednotlivých oktávách. Základní blok (C, nebo Cis) je v jednotlivých oktávách přerušován a postupuje — velká oktáva, jednočárková oktáva, malá oktáva a dvoučárkovaná oktáva, ukončena posledním tónem manuálu C 3. Také ostatní stroje vykazují na vzdušnicích změny v uspořádání tónových řad. Jsou opět v blocích (C a Cis str.), ale postupují nikoliv od největších k nejmenším, ale následovně (myšleno ve směru postupu tónové řady na vzdušnici od jejího spodního kraje) C strana — gis, e, c, Gis, E, C, Fis, B, d, fis, b, c1, dále normálně (c, d, e, fis atd.) až po c3. Cis strana — a, f, cis, A, F, D, G, H, dis, g, h dále normálně (cis, dis, f, g, ...) až po h 2. Vzdušnice pedálu jsou dělené do dvou částí: menší píšťaly (Subbas apod.) se v blocích (c-Cis str.) vsouvají mezi manuály, kdežto

větší a velké píšťaly (Offenbass, Untersatz 32') uzavírají prostor za varhanami. Píšťalová pyramida vrcholí (stejně jako u pozitivů) uprostřed. Na tak složitém systému ještě Engler mění v jednotlivých poschodích strany. Například je-li v přízemí (Unterwerk) na levé straně C strana (vpravo Cis str.) je v prvním poschodí nad spodní C stranou Cis strana a naopak. Podtrhávám, že tento systém není nucen konstrukčně prostorovými podmínkami. Velmi složitý, a proto také vzhledově vždy bohatý je také prospekt varhan M. Englera. Pro zajímavost uvádím nákres prospektu mořických varhan (1740 až 1745) na obr. 7. Je zde markantní důkaz, že šlo o to, jak vhodným způsobem za účelem vyzvučení co nejvíce rozbít tónovou řadu a uspořádáním tónů: hlubší, které se hůře prosazují v prostoru stavět blíže k posluchači, vysoké píšťaly, které svou polohou snáze pronikají, od posluchačů odklonit a nuceným postupem zvukové siločáry přes (nebo mezi) větší píšťaly, jejich zvuk zakulatit. Pohlížíme-li tedy v nákrese na směry vyzvučení v nástroji (ke kterým pak přistupuje ještě členěný prostor!), pak je jasné, že takto koncipovaný nástroj spoluvytváří svým vyzvučením dokonalé pokrytí prostoru a v podstatě zabraňuje vytváření tzv. hluchých míst. Věnujme nyní ještě pozornost smíšeným hlasům u Englera, neboť i zde dochází ke zvláštnostem v konstrukci. Také zde platí ten výrok D. Bédose: *Čím více místa před labiem ...* Staví-li většina varhanářů sborové hlasy v řadách, má Engler i jeho žáci v tomto směru naprosto jiný systém. Píšťaly patřící k jednomu tónu u něho tvoří zvuková centra (bloky) a jsou podle již zmíněného tónového principu (C-Cis strana a englerovský postup tónů na vzdušnici) rozmístěné šachovitě na vzdušnici. Náskres č. 8 sám přesvědčivě ukazuje výhody vyzvučení píšťal. Tento systém dodržuje i v pedálových sborových hlasech, přestože toto rozmístění píšťal pro jejich velikost zabírá více místa

Zcela jiný systém rozmístění varhanních píšťal jsem našel například v severských zemích (Švédsko, Dánsko směrem až do severního Holandska). Princip vychází v podstatě z C a Cis strany, tuto však kombinuje jen do jednoho schematu a to pak dodržuje beze změn v celém nástroji. Jako příklad uvádím nástroj z roku 1690 stojící v muzeu ve Växjö (Švédsko). Nástroj má v první oktávě lomenou oktávu a jinak normální postup v tónech. Pro složitý popis uvádím celý systém v nákrese č. 9. V nástroji rozmístěním vznikají bloky (seskupení) tónů se systémem 7, 5, 4, 4, 5, 7. První oktáva tvoří střední pyramidu v prospektu i v nástroji a má toto složení H, G, E, C/D, F, A, B (v prospektu z principalu, v nástroji z ostatních rejstříků). Na rozdíl od ostatních dosud uvedených systémů stojí zde píšťaly v řadách a také prospekty jsou u těchto strojů poměrně málo členěné. Nejčastější útvar je jedno velké pole, dvě malá nad sebou, a velké pole (obr. 10). Využití tohoto seskupení je pak stejné jako

u ostatních nástrojů. Pozitiv, je-li samostatný, dodržuje tento systém; pokud je ve varhanách, stojí v zábradlí, nebo je součástí nástroje. Pouze pedál toto členění nezachovává a tvoří vedle věží již známou odrazovou stěnu. Opět jiný naprosto odlišný způsob uspořádání píšťal mají staré holandské varhany. Je to systém, který bych označil jako terciové bloky (srovnej D. Brunzema: Die Gestaltung des Orgelprospektes im Friesichen und Angrenzenden Nordseeküstengebiet bis 1670 ...). Zásada je zde taková, že celý nástroj tvoří tři bloky píšťal. Střed nástroje tvoří základní C, odkud se vše rozrůstá na obě strany, prospekt má tři pole po pěti píšťalách a složení je takové, že v podstatě při zahrání kvintakordu (durový) zní vždy z každého bloku jeden tón. Složení prospektu (obr. 11): první blok — C, Gis, Fis, B, d, druhý blok E, D, C, Cis, Dis, třetí blok cis, A, F, G, H. Prospekt bývá členitý, uvnitř stojí píšťalové řady v rovině. Také pozitiv má stejné vlastnosti jako u ostatních nástrojů, dodržuje se všude beze změn tento základní směr. V našich zemích jsem se s tímto systémem setkal pouze jednou a to díky dr. O. Gergelyimu (přední slovenský organológ) u příležitosti pohlídky varhan v Nitranské Blatnici (z roku 1695?).

To jsou zatím mně známé systémy. Je jisté, že jich existuje ještě více. Tento úsek není dosud zpracován a chybí v tomto směru také literatura. Doufám však, že ji budu moci časem doplnit.

I uvedené jistě zdaleka nevyčerpává všechny systémy, přece již toto předběžné zpracování dokazuje, že staří mistři viděli ve vyzvučení jeden ze závažných prvků stavby varhan.

Zusammenfassung

Zu den Systemen des Pfeifenaufbaues in der Orgel

Wenn wir Orgelwerke alter und zeitgenössischer Orgelbauer konfrontieren, fällt uns u. A. die oft sehr reich an Sinusoiden und anderen Krümmungen konzipierte Bauart der Prospekte, Orgelgehäuse und Windladen, zum Unterschieden von den heute meist in Linienform gebauten Prospekten, Gehäusen und Windladen auf. Der Artikel behandelt einige Systeme (Pfeifengruppierungen, Systeme von Bauarten und Stellungen von Windladen) die alten Orgelbauer zum besseren Ausklingen ihrer Orgelwerke verwendeten. Als besonders interessant in dieser Hinsicht sind die Orgelwerke von Michael Engler (1688—1760) in Breslau und Orgelwerke der Orgelbauer vom Norden (Schweden, Dänemark und Nord-Holland) und das Friesland. In Vergleichen finden wir als Hauptgrund dieses Bestrebens das Ausklingen der Orgelpfeifen nach dem Klangideal.

Nákresy Z. Světlík

DOKLAD DĚLOLIJECKÉ PRÁCE OLOMOUCKÉHO ZVONAŘE JIŘÍHO HECHPERGRA Z ROKU 1596

V roce 1878 byla tehdejšímu Průmyslovému muzeu Františka Josefa v Olomouci věnována posledními cechovními mistry¹ dřevěná truhlice,² zdobená na čelní stěně dovedně tepaným znakem, jehož znamení, klenot i vedlejší atributy ukazují, že náležela cechu, který sdružoval zvonaře, dělolijsce, konváře, bednáře (?) a ostružníky. Truhlice je datována rokem 1734, bližší okolnosti jejího vzniku nejsou dosud známy. Tento poměrně pozdní doklad ukazuje na tradiční jednotu některých slévačských odvětví, o jejichž technologii pojednává již známý renesanční spis Vavřince z Bítvyšky,³ Mathesis Bohemica.⁴

Postup výroby zvonů a dělolijských výrobků byl totiž vcelku obdobný, pouze závěrečné práce se u dělových hlavní lišily.⁵ Jádru formy zde mělo zpravidla menší tloušťku, než byl požadovaný kalibr, rovnající se průměru projektilu. Dodatečně se vnitřní povrch dělové hlavní upravoval železným nebozezem, otáčeným koňským potahem, na potřebnou ráži postupně až třemi různě velikými nástroji.⁶ Švy vzniklé při lití na povrchu hlavní byly odstraňovány pilováním.⁷ U zvonů naopak s ohledem na kvalitu zvuku byl povrch retušován pouze ciselováním a umělou patinou.⁸ Vlastní dělolijské tvářeně mělo výrobní praktiky, které byly územně i časově velmi rozšířeny. Typická byla například příprava formového jádra, jak ji popisuje v 16. století Vavřinec Křička⁹ (výztuha se ovinula lýkovým nebo slaměným provazem, následoval námazek z hlíny potřený lojem). Je obdobná v pracovních postupech bratislavské puškařské huti v 15. století¹⁰ (prameny konopných vláken) i v odborné příručce, vydané v Amsterdamu roku 1702¹¹ (na jádrové vřeteno se navíjela povřísla nebo konopné provazy, následovala vrstva jílu). Naše pojednání si klade za úkol zhodnotit dostupný materiál z regionálního hlediska. Opomíjíme proto podrobnější historický a technologický přehled, kde lze odkázat na starší i novou literaturu.¹²

Rada jmen olomouckých zvonařů čítá hodně přes dvě desítky, nejobsáhlejší seznam uvádí rukopis Cerroniho sbírky¹³, jejž lze doplnit několika drobnějšími pracemi.¹⁴ Stejně tak můžeme sledovat výsledky jejich činnosti na výrobcích — v tomto sortimentu jsou

podle současného stavu bádání uchovány převážně zvony. Jen v ojedinělém případě je to výrobek dělolijecký, vyšlý z dílny Jiřího Hechpergra na sklonku 16. století. Archivní materiály, týkající se cechovních mistrů v tomto období, nejsou známy nebo se nedochovaly. Lze je však u větších měst předpokládat ve vlastní písemné agendě, která je někdy schopna poskytnout i značně ucelený obraz o puškařské produkci (viz Durdíkovy studie o bratislavském a znojenském puškařství v 15. století¹⁵). Hlavním vodítkem nám tudíž zůstávají při sledování daného tématu hmotné doklady Hechpergrovy dílny. Většinu z nich jsme poznali díky epigrafickému sběratelství J. P. Cerroniho (1753—1826)¹⁶. Nelze vždy říci, že takto evidované výrobky přes svůj historický význam přežily známé ničivé akce první světové války; a naopak nutno také očekávat, že mnohý Hechpergrův výrobek nám dosud zůstává neznám ve výškách věžních prostor.

Z díla Jiřího Hechpergra se podařilo shromáždit údaje asi o dvaceti výrobcích z časového rozsahu let 1572 (nebo snad pravděpodobněji 1581) až 1598. Veskrze jde především o zvonařské výrobky různé váhy od 30 liber do 12 centů, mezi nimi jeden hodinový cimbál (ve Velkých Losínách).¹⁷ Z dělolijecké Hechpergrovy a vůbec olomoucké produkce známe v současné době jeden doklad, uložený mimo hranice státu.

Získaný materiál nám mimo jiné dovoluje krátký exkurs o mistrově příjmení. Používáme formy Hechperger, protože takto uvedl své rodové jméno na jediném známém dělolijeckém výrobku,¹⁸ na zvonařských pracích je nám tato forma známa z autopsie, například z cimbálu z roku 1583 na zámecké věži ve Velkých Losínách.¹⁹ Různé varianty, které se podařilo sebrat, mohou být dokladem, že Hechperger nepoužíval ustálené gramatické formy, v mnoha případech však půjde spíše o deformace zaviněné povrchním čtením nebo špatnou čitelností, úpravami přepisovače ap. I bez předchozího terénního srovnání lze většinu deformací přičíst na vrub této poslední okolnosti — např. forma Hechperger na zvonu z r. 1586 ve Vrahovicích²⁰ je v Cerroniho sbírce upravena na Hechberger.²¹ Ostatně podle zvonů z roku 1595 v Jestřabí²² a z roku 1598 v Hutisku²³ zaznamenal též autor správnou formu Hechperger. Stejně jako v textech z Vrahovic uvádí Cerroni fonetickou retuš p > b (Hechberger) na zvonové formuli z Lesnice²⁴ a z Detřichova (1589).²⁵ Vložením —en— na formu Hechenperger (zvon z roku 1581 v Kašově²⁶) další již uvedenou změnou p > b, tj. Hechenberger, došlo k dalšímu posunu v deformaci příjmení výrobce na zvonech v Pustých Žibřidovicích z roku 1587,²⁷ Horce 1590,²⁸ Hněvotíně 1592²⁹ a Ptení 1594³⁰. Další skupinu deformací představuje vložení souhlásky —t— do tvarů Hechtberger (zvon z roku 1591 v Uherském Hradišti³¹), zkrácená forma Hechte (1592 Drahotuše³²) a její varianta Heechte, zaznamenaná podle blíže

nelokalizovaného zvonu z roku 1572 Augustem Prokopem.³³ Opět vzdálenější správnému znění je Georg Hekenberger, uváděné Cerronim bez lokality na zvonu datovaném r. 1587³⁴. Původní Hech — mění A. Prokop na Hochperger v nápisech ze dvou zvonů z let 1590 a 1598³⁵ a na dalším zvonu z roku 1598 ve Hvozdné.³⁶ Ke stejné filiaci na původní jmenné formě ovšem směřují v Cerroniho sbírce i formy Hohenberger (1585, Velká Bystřice³⁷) a Kechberger (1592, Zeletice³⁸). Tímto stručným přehledem uváděných variant mistrova rodového jména přecházíme k textu na dělové hlavni, v jehož transkripci se projevilo několik novodobých odlišností.

Katalog berlínské Zbrojnice³⁹ z roku 1900, jehož zpracovatel připsal heraldickou část vinou překladu příjmení Černohorský rodu Schwarzenbergů, uvádí nápisy v této formě: Jann Pembera Cziernohorskey von Boskewicz auf Busziowicz im 1596 Jar / Meister Georg H. Echperger hat mich zu Olmicz gegossen 1596. Z přepisu vidíme, že autor především nerozeznal počáteční písmeno v druhém slově, velké S má totiž na předloze rukopisnou formu. Chybné čtení vlastního příjmení zavínil sám výrobce tím, že ponechal literu H izolovaně na konci předchozích řádku.

Profesor František Hrubý, který tuto památku uvedl poprvé do naší literatury v roce 1929,⁴⁰ otiskl texty patrně podle zběžných cestovních poznámek ve správném znění, nikoli však autenticky: Jann Schembera Czernohorskey von Boskowicz auf Buczowicz im 1596 Jahr. Meister Georg Hechperger hat mich zu Olmucz gegossen.

Nejnověji — jako předmětem bohatých sbírek Muzea německých dějin — se Hechpergrovou hlavní zabýval v rámci své disertační práce Heinrich Müller.⁴¹ Zřejmě z provenienčních hledisek již nepronikla tato problematika do tištěné práce.⁴²

Nyní věnujme pozornost vlastnímu popisu památky. Hlaveň má délku 203 cm, kalibr 8 cm, délku vnitřní dutiny 181 cm (tj. něco přes 22 kalibrů). Tyto základní údaje ukazují, že jde o třífundový falkonet. Popis začínáme od ústí směrem dozadu, jak je zvykem u dělových hlavní s předním nabíjením. Exteriér hlavní je členěn do klasické škály, která je typickou pro všechny dobové dělové hlavě. Česká terminologie je v tomto směru značně neúplná, bylo tedy v popise nutno vycházet z německých názvů.⁴³

Přední část hlavní je zakončena běžně formovanou hlavou (Mündungskopf), po proporčně dosti protáhlém krku (Hals) následuje opět běžný příčně plasticky členěný prstenec krku (Halsband), hladké protáhlé pole (Langes Feld) přední části, dále oblounovitý příčnými šrafami členěný střední prstenec (Mittelband), pás (Gurt) jako pokračování základního těla hlavní a vývalkovaný, esovitě profilovaný a kalichovými květními formami členěný vlys předního zlomu (Friese am vorderen Bruch). Následuje hladká střední část,

která má v těžišti hlavně dva protilehlé štítové čepy (Schildzapfen), zdobené na čelních plochách vybíjeným ornamentem s prvkem květu a paprskovitého šrafování na obvodu. Na horní ploše čepového pole chybí úchytná ucha. Střední díl roury ukončuje vlys zadního lomu (Frieze am hinteren Bruch), zdobený podobně jako vlys předního lomu. Nejpozoruhodnější je zadní díl hlavně. Na dnovém poli (Bodenfeld) se podle vžitého úzu rozkládá textová a heraldická část, pohledově přístupná shora při funkční poloze hlavně. První vlastnická složka nápisu se dělí ve čtyři řádky: IANN SEMBERA CZIER/NO-HORSKEY VON BOS/KOWITZ AVFF BUCZIO/WICZ IM 1596 IAR. Následuje v ose umístěný plastický znak; na oválném, věncem lemovaném (červeném⁴⁴) štítu sedmizubý hřeben (stříbrný), klenot dva (zelené) věníky na (červené) podušce. Na protilehlém okraji dnového pole je ve třech řadách záznam o výrobci MEISTER GEORG H/ECHPERGER HAT MICH / ZV OLMICZ GEGOSSEN. Oba texty jsou provedeny plastickou majuskulí, jednotlivá slova zpravidla oddělují značky, které připomínají obrácené písmeno S, středním zesílením spíše obrácený paragraf. Za nápisem leží oblounový komorový prstenec (Kammerband) a začíná dnový oddíl (Bodenstück). Sem náleží zápalné pole (Zündfeld) s průpalným otvorem (Zündloch), který byl dříve chráněn záklopkou. Následuje oblounovitá římsa dna (Bodengesims) a nakonec odrazové dno (Stossboden), zakončené držadlem ve formě lví hlavy. Přibližně v zadní čtvrtině středního dílu je na hřbetě hlavně vyražena stará signatura: NO Z 4 W 7 C 25 P / XI, o níž není možno podat bližší vysvětlení.⁴⁵

V souvislosti s osobou objednavatele nelze pochybovat o názoru profesora Hrubého,⁴⁶ že hlaveň byla ulita pro zámek v Bučovicích, jehož stavba podle návrhu Pietra Ferrabosca probíhala od r. 1567⁴⁷ a byla dokončena patrně 1582.⁴⁸ Dělová hlaveň — pravděpodobně však bylo těchto hlavních více, patrně čtyři — byla ulita rok před smrtí stavebníka zámku Jana Šembery z Boskovic.⁴⁹ Takovéto dělostřelecké vybavení nového zámku jistě nemělo pouze poslání dekorativní, jakými byla řada fikčních prvků jeho výzdoby, k nimž řadí Dobroslava Menclová celý pevnostní ráz včetně nárožních bastionů a ohrazení zámku tenkými zdmi⁵⁰. Potud má D. Menclová jistě pravdu, nelze však zcela souhlasit s dovětkem, že nikdy nešlo o opevnění, které by skutečně plnilo obrannou funkci. Vybavení dělostřeleckými kusy mělo jistě praktický účel, k jehož realizaci také došlo, jak potvrzují Kramolišovy zprávy ve Vlastivědě moravské⁵¹ o obraně zámku v roce 1645 proti Švédům a další nákupy čtyř děl s municí roku 1706. Z téhož pramene víme, že opevnění zámku bylo zrušeno roku 1787 a v roce 1790 byla děla odvezena do salmovských hutí v Adamově. Za této akce, nebo během nejbližších let opustila bučovský zámek i Hechpergrova renesanční hlaveň a prozatím nezná-

mými cestami se dostala do sbírek berlínského Zeughausu.⁵² Termínem ante quem se zdá být rok 1825, kdy byl snesen severovýchodní bastion.⁵³ Liechtenštejnové, kteří získali Bučovice po smrti Jana Šembery výhodným sňatkem, neměli zájem o zachování prostředí, vybudovaného osobností tohoto renesančního kavalíra, dodnes opředenou mnoha pověstmi.

Poznámky:

- ¹ Na víku je upevněna kartuše s rytinou dvojice sepnutých rukou a textem: Gewidmet / dem Franz Josef-Museum / von den letzten Meistern / der vereinigten Zunft / Carl Kornauth / I. Vorstand / Franz Repper / II. Vorstand / Wenzel Russ / Josef Gerl / 1878.
- ² V současné době je vystavena v expozici feudalismu [srv. Olomoucký kraj za feudalismu, Olomouc 1958, str. 32]. Rozměry 54,5×35,5×43 cm.
- ³ Vavřinec Kříčka byl nepochybně rodem z Bítyšky na Moravě, v letech 1563 až 1568 spolupracoval s královským puškařem Tomášem Jarošem z Brna při lití Zpívající fontány, + 1570. Viz. násl. poznámku, str. (25).
- ⁴ Starší pomocný název Mathesis Bohemica. Tiskem vydáno pod novým výstižnějším titulem Vavřince Kříčky z Bítyšky Návod k lití a přípravě děl, kulí, hmoždírů, zvonů, konví ke zvedání vody, k vodotryskům a p. četnými kresbami opatřený, Historická knihovna technická, Řada pramenů II, Praha 1947. Dále jen Kříčka.
- ⁵ Kříčka, str. 5r., obr. 7 (str. 1) až str. 15r, obr. 27 (str. 1—5), str. 39r, obr. 74 (str. 11) až str. 42a., obr. 79 (str. 15).
- ⁶ Tamt., str. 5a, obr. 3 (str. 1); str. 42a, obr. 79 (str. 15).
- ⁷ Tamt., str. 42a, obr. 79 (str. 15).
- ⁸ Tamt.
- ⁹ Tamt., str. 39r, obr. 74 (str. 11).
- ¹⁰ Jan Durdík, Pracovní postupy v bratislavské puškařské huti v I. polovině 15. století, Historie a vojenství 1957, str. 309.
- ¹¹ Mémoires d'Artillerie où il est traité des Mortiers, Petards, Arquebuses à Croc, Mousquets, Fusils etc. Par le St. Surivey de Saint Renny, sv. II, Amsterdam 1702. Reprodukci rytiny viz Heinrich Müller, Deutsche Bronzegeschützrohre, Berlin 1968, str. 20, obr. 4, str. 21.
- ¹² Viz např. Wendelin Boeheim, Handbuch der Waffenkunde, Leipzig 1890, str. 430—445. — August Demmin, Die Kriegswaffen, Gera-Untermhaus 1891, str. 914—944. — Jan Durdík, Znojenské puškařství v první třetině 15. stol., Historie a vojenství 1955, str. 52—99. — T ý ž, Pracovní postupy v bratislavské puškařské huti v I. polovině 15. století, tamt. 1957, str. 301—327. — Četnou odbornou literaturu viz i v práci s novější tematikou, Miroslav Š á d a, Vznik a začátky vývoje rychlopalného polního dělostřelectva, tamt., str. 183—214. — Obsáhlou bibliografii uvádí také vícekrát citované dílo Heinricha Müllera, str. 243—249.
- ¹³ Glocken Inschriften, StA Brno, fond G 12, č. I 58, f. 261b (dále citováno Cerr. s číslem folia).
- ¹⁴ Viz článek Dílo olomouckého zvonaře Zachariáše Milnera [z let 1593—1608], Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci 1965, č. 121, str. 20, pozn.¹.

- ¹⁵ Srv. literaturu v pozn.¹².
- ¹⁶ Základní informace v Průvodci po Státním archivu v Brně, Brno 1954, str. 406.
- ¹⁷ Jen v souvislosti se složitou historií transkripce nápisu na hodinovém címbálu upozorňujeme na stať Zvonařská formule na hodinovém címbálu olomoucké radnice z roku 1501, Zprávy VÚO 1961, č. 97, str. 26—29.
- ¹⁸ Za fotografickou dokumentaci děkuji ředitelství Muzea německých dějin v Berlíně.
- ¹⁹ Přepis byl pořízen při výměně šindelové krytiny věže dne 7. 7. 1953. Uvádíme jeho text v plném znění: ANNO DOMINI 1583 JAR GVS MICH MAISTER GEORG HECHPERGER ZV VLMICZ / Jan mlatssy z zerotina ana josinie. Viz též Zprávy SLUKO 1953, č. 26, str. 7, Numismatický sborník VI, 1960, str. 424.
- ²⁰ Srv. František Faktor, Popis okresního hejtmanství prostějovského, Praha 1898, str. 110, po něm Jan Kühndel, Vývoj olomouckých řemeslnických cechů (do začátku 17. stol.), Publikace městského archivu v Olomouci číslo 1, Olomouc 1929, str. 62, pozn.³⁵).
- ²¹ Cerr. I 58, f. 195a.
- ²² Tamt., f. 208a.
- ²³ Tamt., f. 165a.
- ²⁴ Tamt., f. 157b.
- ²⁵ Tamt., f. 176b.
- ²⁶ Tamt., f. 192b.
- ²⁷ Tamt., f. 124a.
- ²⁸ Tamt., f. 190b.
- ²⁹ Tamt., f. 187b.
- ³⁰ Tamt., f. 213a.
- ³¹ Tamt., f. 140a.
- ³² Tamt., f. 174a.
- ³³ August Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung, III. Band, Wien 1904, str. 919.
- ³⁴ Cerr. I 58, f. 261b.
- ³⁵ Prokop III, 919.
- ³⁶ Tamt., pozn.¹.
- ³⁷ Cerr., f. 206b.
- ³⁸ Tamt., f. 65a.
- ³⁹ Nyní Museum für deutsche Geschichte, Berlin W 8, Unter den Linden 2. V katalogu je hlaveň uvedena pod číslem 86.
- ⁴⁰ Zprávu o Hechpergrově hlavní uvedl F. Hrubý jako marginálii k referátu o článku K. Svobody, Podobizna Anny Černoohorské z Boskovic v Londýně (autor patrně Pietro de Pietri) z roku 1589 (Český časopis historický, roč. XXXV, 1929, str. 206—207). Na tuto zprávu Fr. Hrubého se odvolává Jan Kühndel ve svém tvrzení, že koncem 16. století bylo v Olomouci přes sto řemesel různých odvětví, srv. Vývoj olomouckých řemeslnických cechů, str. 62, pozn.³⁵. Přepisuje však chybně datování hlavně (1594).
- ⁴¹ Deutsche Bronzegeschützrohre des 15. bis 19. Jahrhunderts als gegenständliche Quellen für Kunstgeschichte und Geschichte, Leipzig 1965.
- ⁴² Bibliografický údaj viz v poznámce¹¹.

- ⁴³ Terminologii jednotlivých částí dělové hlavně viz u H. Müllera, str. 16. Vysvětlení odborných termínů tamt. na str. 237—241. Z dostupných českých přehledných statí viz heslo „Dělo“, vypracované nadporučíkem Václavem Rezkem v OSN VII, Praha 1893, str. 239—250 (především str. 242—243).
- ⁴⁴ Barvy ovšem nejsou na reliéfu znázorněny. Uvádíme je pro úplnost podle Josefa Pilnáčka, Staromoravští rodové, Vídeň 1930, str. 32.
- ⁴⁵ Nyní MfDG, Militaria, Inv. Nr. AB 6815.
- ⁴⁶ Závěr referátu v ČČH 1929, str. 207.
- ⁴⁷ Dobroslava Menclová, Státní zámek v Bučovicích, Bučovice, státní zámek, město a okolí, Publikace Státní památkové správy, Praha 1954, str. 1—2.
- ⁴⁸ Menclová, str. 8. Podle A. Prokopa, III, str. 819, byla stavba dokončena 1587.
- ⁴⁹ Menclová, str. 8.
- ⁵⁰ Tamt. — Posledně se tohoto manýristického rysu předstíraného opevnění, majícího účel spíše fiktivně zdobný než obranný, dotýká Jarmila Krčálová, Centrální stavby české renesance, Praha 1974, str. 56.
- ⁵¹ Čeněk Kramoliš, Bučovský okres, Vlastivěda moravská, Brno 1900, str. 49.
- ⁵² O královské zbrojnici v Berlíně viz stručně u Boehelma, str. 622—623.
- ⁵³ Menclová, str. 9, Kramoliš, str. 47.

Zusammenfassung

Beleg der Geschützgiesserarbeit des Olmützer Glockengiessers Georg Hechperger aus dem Jahre 1596

Das Giessen der bronzenen Geschützrohre als Bestandteil des Glockengiesserhandwerks datiert schon sehr lange, wie es zum Beispiel die tschechische Renaissancehandschrift des Laurentius (Vavřinec) aus Bityška zeigt. Für die Stadt Olomouc lässt sich dieser Zusammenhang vorläufig nur durch materielle Belege nachweisen: durch die Zunftlade aus dem Jahre 1734 und das Geschützrohr des dreipfündigen Falkonetts aus dem Jahre 1596, erzeugt in der Werkstätte des Georg Hechperger, aus der wir ausserdem mindestens zwanzig Glockenerzeugnisse aus den Jahren 1572—1598 kennen. Die vorgelegte Arbeit beschäftigt sich mit verschiedenen Formen von Zunamen des Meisters, welche häufig durch Übertragung aus dem Original des kampanologischen Materials verstümmelt wurden. Einer fehlerhaften Transskription wurden auch Übertragungen der Texte auf die Geschützrohre nicht verschont, die vom Meister Georg Hechperger gegossen wurden. Wie es die Texte und das Adelswappen auf dem Bodenteil beweisen, wurde das Geschützrohr im Jahre 1596 auf Grund einer Bestellung des Johann Cernohorský von Boskovice zum Zwecke der Befestigung seines Schlosses in Bučovice gegossen; das kurze Zeit zuvor zu Ende gebaut worden war. Es lässt sich voraussetzen, dass dieses Geschütz bei der erfolgreichen Verteidigung des Schlosses im Dreissigjährigen Kriege in Verwendung kam. Gegen Ende des 18. Jahrhunderts begannen die Liechtensteiner mit der Aufhebung der Befestigung des Schlosses und Hechpergers Geschützrohr kam auf nicht näher bekannten Wegen in die Sammlung des Zeughauses in Berlin (dem jetzigen Museum für deutsche Geschichte).

LATINSKÉ TISKY KOLUMBOVA DOPISU O PRVNÍ CESTĚ K NOVÉMU SVĚTU V OLOMOUCI

V souvislosti z velkými zámořskými objevy vzniká v první polovině 16. století, nebo spíše již na sklonku století 15. ve Španělsku nové velice důležité dějepisické odvětví: historiografie Západní Indie. V prvopočátcích není tato nová disciplína záležitostí profesionálních historiků, nýbrž samotných objevitelů a dobyvatelů, nebo alespoň očitých svědků. Tito lidé neměli většinou historickou průpravu a mnozí neměli ani dostatečné vzdělání, přesto však má jejich dílo velkou hodnotu dokumenární. Za zakladatele historiografie Západní Indie můžeme považovat již samotného Kryštofa Kolumba. Jeho Deník (Diario),¹ Pamětní spis (Memorial) a listy (Cartas) poskytují první svědectví o nově objeveném kontinentu.

Za první zvěst o velkém objevu je právem pokládán Kolumbův list, který obdrželi 25. března 1493 Luis de Santangel a Gabriel Sánchez.² Je to zpráva o úspěšném průběhu a ukončení první expedice. V souvislosti s mimořádným významem tohoto dokumentu vzniká otázka — „Kdo byl jeho autorem?“ Kolumbus, anebo osoba, která podle účastníka této plavby napsala list Kolumbovým jménem? Badatelé už dávno pochybovali o Kolumbově autorství. Tyto pochybnosti pramenily z toho, že dokument je psán kastilsky a Kolumbus zdaleka neuměl dobře kastilsky nejen roku 1493, ale ani o mnoho let později. Las Casas v jedné z kapitol Dějin Indií, v níž popisuje Kolumbovu třetí cestu, říká, že, *Admirál neuměl psát dobře kastilsky*.³ Je celkem pravděpodobné, že Kolumbus nadiktoval list svému sekretáři, který jej upravil do spisovného jazyka. O Kolumbově autorství je možno pochybovat, podle slov I. P. Magidoviče,⁴ „i proto, že ve třech španělských variantách (A, B, C)⁵ je podpis admirál“. Tento fakt je velmi důležitý ze dvou důvodů: především je běžně známo, že Kolumbus se tak sám nepodepisoval a pak také to, že admirálem se stal až poté, kdy mu Katoličtí králové potvrdili listem ze 30. března 1493 udělení admirálského titulu. Ať už je tomu jakkoliv, list podávající zprávu o nových objevech vyvolal v Evropě obrovský dojem. Nejvíce se rozšířila latinská verze, kterou podle originálu pořídil Aragonec Leandro Cosco. Tato varianta byla mnohokrát vydána

i tiskem a dostala se několikrát i do větších sbírek historických dokumentů, nebo historických prací.

V olomoucké Státní vědecké knihovně se v současné době nacházejí tři knihy, které obsahují latinskou verzi prvního Kolumbova listu. Jsou to především Martyrovy Dekády,⁶ vydané v roce 1533 v Basileji, jež obsahují na fol. 18—20 i výtah z Kolumbova prvního listu. Chronologicky druhým dílem v pořadí je konvolut spisů, v nichž je zahrnuto mimo jiné i *Bellum christianum* mnicha Roberta, *De origine Turcarum* ad. vydaný v roce 1533 opět v Basileji u tiskaře Heinricha Petra.⁷ Kolumbův dopis je zde uveden názvem „Cristopheri Colom De insulis nuper inventis in mari Indico sub Ferdinando rege Hispaniarum epistola, ad Magnificum Dominum Raphaëlem Sanxis: deinde Alexandrum de Cosco latinitate donatum“. Rukopisné poznámky vepsané na titulním listě knihy nám přesně vypovídají o jejích původních majitelích.⁸ Po třetí se setkáváme s Kolumbovým dopisem ve čtvrtém díle historického spisu z roku 1603 — „*Hispaniae illustratae rerum urbiumq. Hispaniae, Lusitaniae et Indiae scriptores varii* ... Kniha byla vytištěna ve Frankfurtu nad Mohanem.⁹

Poznámka na titulním listě vypovídá, že kniha byla majetkem jezuitského řádu, kam byla zapsána do katalogu již v roce 1604, tedy poměrně brzy po svém vytištění. Kromě tří latinských vydání Kolumbova listu v olomoucké Státní vědecké knihovně, nachází se ještě několik latinských verzí, rovněž zařazených v širší celky v Univerzitní knihovně v Praze.¹⁰ V zámeckých knihovnách českých a moravských zámků jsme zatím při orientačních sondách žádné zmínky o Kolumbových listech nenašli.

Obsah listu Santangelovi a Sánchezovi

List Santangelovi a Sánchezovi je v podstatě popisem první Kolumbovy cesty k Novému světu. Kolumbus sám píše o tom, že doplul „z *Kanárských ostrovů do zemí indických*“.¹¹ Popisuje objevení jednotlivých ostrovů San Salvadoru, Santa María de Concepciónu, Fernandiny, Isabelly, Juany.¹² Třebaže se Kolumbus ve svém dopise snaží dát najevo nadšení, což bylo z propagačních důvodů velmi nutné, je z jeho řádek možno vyčíst i skrytý pocit rozčarování. Jeho touha po zlatě, po okázalém přepychu východních říší se tu srazila s houlou skutečností — chudými ostrovy obývanými nahými lidmi. Při četbě Kolumbovy zprávy si mohli Evropané potvrdit staré utopické sny a měli možnost opodstatnit jí dva velké renesanční náměty, rajskou přírodu a čistého nezkaženého člověka. Ale ani v těch nejživějších pasážích Kolumbova dopisu nebyl uložen přímý obraz Ame-

riky, nýbrž pouze odlesk tradičních středověkých představ přizpůsobený nové skutečnosti. Kolumbovo rozčarování nad chudobou kraje a jeho obyvatel se velmi výrazně projevilo v závěru dopisu, kde už je, i když zatím jen velmi neurčitě zformulována myšlenka o tom, že by bylo možné udělat z nově objevených zemí loviště na otroky.

*„A jejich výsosti budou mít také aloe, kolik přikáže naložit, a stejně tak otroků a to z lidu pohanského.“*¹⁵ Kolumbus se tedy ihned přizpůsobuje nové skutečnosti, nenalézaje dostatečné množství zlata, vsouvá do své první zprávy již tuto zmínku, která může být dosti dobře pokládána za signál převratu v Kolumbově uvažování. Tato Kolumbova myšlenka byla později realizována v plné šíři a to tak drastickým způsobem, že o několik desetiletí později prakticky vyhynulo původní obyvatelstvo karibské ostrovní oblasti. Velmi plastickou a strhující zprávu o zotročování a vykořisťování Indiánů nám podává známý ochránce amerických domorodců biskup Bartolomé de las Casas.¹⁴

Česká zpráva o Kolumbových cestách ze 16. století

Jestliže zprávy o Amerigovi Vespuccim najdeme v české literatuře 16. století hned tři,¹⁵ pak s Kolumbem se setkáváme pouze jednou. Tato skutečnost je zřejmě zaviněna především nedorozuměním, jež způsobil kosmograf Martin Waldseemüller, jenž označil Amerigu za objevitele nového kontinentu, kterému dal název America.¹⁶ Dosti obšírné vypsání Kolumbových cest však obsahuje Kozmograffia česká,¹⁷ sepsaná Zikmundem z Púchova na základě latinské verze Münsterovy Kosmografie z roku 1550 a dalších pramenů.¹⁸ Kozmograffia česká vyšla v Praze v roce 1554, popisy Kolumbových cest, které jsou součástí kapitoly O nových ostrovech ..., přeložil Zikmund z Púchova zcela přesně z Münsterovy latinské předlohy.¹⁹ Setkáváme se tak s kompilací, která vznikla ve své původní podobě zřejmě na základě zpráv z Kolumbova dopisu o první cestě, dále Kolumbova deníku a dalších pramenů. Velmi zajímavá je kapitola *„Hišpánové se k obyvatelům ostrova nenáležitě zachovali“*, která jak velmi správně postihuje Josef Polišenský, *„zdůrazňuje mírumilovnost domorodců, jejichž existenci Španělé už někdy 1494–95 ohrozili na Hispaniole svou chtivostí zlata ...“*²⁰

Máme-li závěrem shrnout poznatky, ke kterým jsme dospěli, pak je třeba říci, že v českých a moravských knihovnách se nachází několik latinských verzí Kolumbova prvního dopisu, jež jsou obvykle zahrnuty v širších celcích. První české zpracování obsahující informace nejen o Kolumbově první cestě, ale i o konečných fázích jeho výzkumných plaveb pochází z roku 1554 a je shrnuto v Kozmografii české.

Poznámky:

- ¹ Kolumbův lodní deník se nezachoval v původní podobě, ale v upravených opisech pořizovaných Las Casasem a Kolumbovým synem Fernandem Colónem.
- ² V některých verzích Kolumbova prvního dopisu je uváděn jako adresát Luis de Santangel, písař dvorské kanceláře království aragonského, v jiných Gabriel Sánchez, pokladník aragonské koruny. V Cosově verzi je uveden Rafael Sánchez (Sanxis), i když skutečné jméno Sánchezovo bylo Gabriel. Používáme proto jmen obou adresátů.
- ³ Viz I. P. Magidovič, Komentáře k listu Santangelovi a Sánchezovi, In: Cesty Kryštofa Kolumba, deníky, listy, dokumenty, Praha 1958, str. 82. Srovnej: A. Teixeira da Mota, Colón y los Portugueses, Cuadernos Colombinos, 5/1975, str. 35.
- ⁴ I. P. Magidovič, c. d., str. 82.
- ⁵ Varianty Kolumbova prvního dopisu uvádí I. P. Magidovič v citovaném díle na stranách 79–81, opatřené krátkými komentáři.
- ⁶ Petri Martyris ab Angleria (sic) ... de rebus Oceanicis et Orbe novo decades tres Basilea apud Joannem Betelium, 1533, Státní vědecká knihovna Olomouc, sg. 20 021.
- ⁷ Bellum christianum ..., Basilea, apud H. Petri, 1533, SVK Ol., sg. II 171 64.
- ⁸ Původním majitelem knihy byli brněňští jezuité, od nich přešla kniha do Probačního domu olomouckých jezuitů, kam byla zapsána do katalogu v roce 1604.
- ⁹ Hispaniae illustratae rerum ..., Francofurti, apud Claudium Marnium et haeredes Ioannis Aubrii, 1603, SVK Ol., III 186 45.
- ¹⁰ Např. Colombo Cristoforo, De insulis nuper inventis in Mari Indico ..., Basileae 1533, V: Robertus s. 116, UK, Praha, sg. 5 B 50. — Colombo Cristoforo, De insulis nuper inventis in Mari Indico ... B.m.r. V: Scriptores, T. II s. 1282 až 1284. První vydání je totožné s exemplářem nacházejícím se v Olomouci.
- ¹¹ Viz I. P. Magidovič, c. d. str. 83.
- ¹² Cristopheri Colom, De insulis nuper inventis in mari Indico ..., In: Hispaniae illustratae rerum ..., Francofurti, apud Claudium Marnium et haeredes Ioannis Aubrii, 1603, str. 1282.
- ¹³ Viz Kolumbův list Santangelovi a Sánchezovi, In: Cesty Kryštofa Kolumba. Deníky, listy, dokumenty., Praha 1958. List byl přeložen Oldřichem Běličem ze španělského sborníku Relaciones de Cristóbal Colón. Madrid 1927 s přihlédnutím k ruskému překladu v knize Pustěšestvíja Christofora Kolumba, Moskva 1952.
- ¹⁴ Viz Bartolomé de las Casas, O zemích indijských pustošení a vylidňování zpráva nejstručnější, Praha 1954.
- ¹⁵ S Amerigem Vespuccim se setkáme jednak v Bakalářově spise O Novém světě ..., vydaném v Plzni kolem roku 1508, dále v Kozmografii české z roku 1554, a v překladu Bucholzerova spisku Index Chronologicus, který vyšel v Praze pod názvem Rejstřík hystorycky v roce 1596. Jeho překladatel Benjamin Petřek z Polkovic píše u data 1497: „Americus Vespucius dal se dvacátého dne měsíce máje na moře, aby hledal nových Ostrovův a našel toho roku novou zemi až posavad neznámou, kteráž po něm America nazvaná.“ [Rejstřík hystorycky, Praha 1596, SVK Ol., sg. II 32 075]. Je to velmi zajímavé, protože Abraham Bucholzer v původní latinské verzi na straně 508 říká: „Christophorus Columbus Genuensis novarum terrae

partium nostro seculo **primus inventor** ..." [Abraham Bucholzer, Index Chronologicus, Gorlicii, Joannis Rhambae, 1594, UK PRAHA, sg. 19 j 12]. O Amerigovi mluví jen v souvislosti se jménem America a s jeho pozdějšími plavbami.

- ¹⁶ Martin Waldseemüller, *Cosmographiae introductio*, St. Dié, 1507, v UK v Praze se nacházejí vydání z roku 1507, 1509, 1564.
- ¹⁷ Kozmograffia česká ..., Praha 1554, SVKOl sg. III 32 050.
- ¹⁸ Viz Oldřich Kašpar, Kozmograffia česká v kontextu evropských kosmografických prací 16. století, IAP, XI/1977, (v tisku).
- ¹⁹ Svědčí o tom jazykový i obsahový rozbor obou srovnávaných textů. Zikmund z Púchova se pevně přidržuje Münsterovy předlohy, zachovává stejné pořadí kapitol, jejich názvy a počestňuje latinizovaná španělská jména v textu.
- ²⁰ Viz Josef Polišenský a Lubomír Vebr, Bartolomé de las Casas, Nuestro contemporáneo de honor, IAP, IX/1975, str. 17.

V ý b ě r z á k l a d n í l i t e r a t u r y :

B ě l i č Olřich, Dějiny španělské literatury, Praha 1968. — Erzensberger, Hans Magnus, Casas y Trujillo, Cuadernos de la Revista Casa de las Americas, 8/1969. — Chaunu Pierre, L'Amérique et les Amériques, Paris 1964. — Janáček Josef, Století zámořských objevů, Praha. — Týž Kryštof Kolumbus, Praha 1970. — Magidovič I. P. Istoriija otkrytija i issledovanija Centralnoj i Južnoj Ameriki, Moskva 1965. — Svet, J. M. Kolumb, Moskva 1973. — Teixeira da Mota, A., Colón y los Portugueses, Cuadernos Colombinos, 5/1975, str. 33—63.

R é s u m é

Le but principal de cette étude est de faire remarquer plusieurs imprimés latins de la lettre du Colomb à Sánchez et Santangel, qui traitent la première expédition vers le Nouvel Monde et qui se trouvent dans la Bibliothèque scientifique d'Etat d'Olomouc, et de faire remarquer aussi leurs répercussions tchèques. La Bibliothèque scientifique d'Etat d'Olomouc possède assez de documents qui font mentionner de la découverte du Nouvel Monde et de la conquête. Entre eux on peut trouver aussi trois versions de la première lettre du Colomb. La première appartenante au 1533, la deuxième de la même année, réglée par Pierre Martyr d'Angleria et la troisième du 1603. Ce sont les copies de la version latine laquelle a été faite de l'ouvrage original espagnol par Alexandro de Cosco. Les exemplaires similaires se trouvent aussi dans la Bibliothèque Universitaire de Prague.

La Cosmographie Tchèque écrite par Sigismond de Púchov, d'une part sur le fond de l'édition latine de la Cosmographie de Münster (1550) et d'autre sur le fond des autres documents, présente une image complète des voyages de Colomb aux lecteurs tchèques.

● Objev pozdněgotického znaku v Bezručových sadech v Olomouci

V líci cihlového obezdění hradby za bývalými konviktskými kasárnami byla umístěna přibližně v prodloužení osy nedalekého jugoslávského mauzolea v horní části zdíva čtvercová pískovcová tabule, jejíž vyproštění při rekonstrukci hradeb koncem června 1976 přineslo překvapující objev. Zjistilo se, že na odvrácené líci desky je vytesán čtvercový štít španělského tvaru, nesoucí v heraldickém pořadí znaky Čech, Slezska, Moravy a Uher. Bezpečnou heraldickou klasifikaci umožnily stopy původní polychromie. Ve znaku Čech zůstaly zřetelné zbytky červeného pole na plochách ve smyčce ocasů a za ocasů lva, u slezské orlice zbytek černě na pravém křídle. Moravskou orlici bezpečně identifikuje modrý štít (zbytky barviva mezi spáry a ocasem i červené kostkování 3×3 cm na křídlech a ocasu. Ve znaku Uher se uchovaly stopy červené barvy na horním břevnu (!). Deska má čtvercový formát 86×86 cm a je nesporně silná (12–20 cm).

Z hlediska schematického vývoje se jeví na heraldickém zobrazení lva poněkud starší pojetí na rozdíl od zobrazení orlice.¹ Nutno také upozornit na dvě heraldické abnormity, ovlivněné volnou tvorbou. Je to především pootočení hlavy lva en face, což přísně heraldicky vzato, bývá obvykle považováno za zobrazení figury levharta.² Dále barevná záměna ve znaku Uher, jehož horní břevno je proti heraldickým zvyklostem uloženo těsně na okraji čtvrtého znakového pole.

Stejně překvapivé bylo další zjištění, že zcela obdobný je poslední v řadě pěti znaků na parapetu schodištní plošiny při západní straně budovy zdejší radnice.³ Tento znak se zde opakuje ještě dvakrát, a to zrcadlově obrácený, přičemž orlice mají v tomto případě naznačeno peří. Stavební vývoj této části radnice⁴ potvrzuje, že celý heraldický soubor lze zařadit do vladislavského období.

Zbývá nám pokusit se o vysvětlení podivné pozice desky v líci městské hradby. Je dokázáno, že znak je součástí kompletu výzdoby radnice. Přiřadíme-li k uvedenému kompletu nově objevený znak, vznikají tři páry zrcadlově variabilních heraldických výtvarů, které původně měly tvořit nebo spíše tvořily symetrické díly pásu. Snad byl tento pás zkrácen v době přístavby budov hlavní strážě (1755),⁵ nebo ještě pravděpodobněji za obnovy schodiště a moučných komor pod ním, prováděné v letech 1802–1804 zdejším kamenickým mistrem Heiszem.⁶ Tehdy asi z neznalosti či nedostatku pochopení byla řada znaků nejen zkrácena, ale také porušena její symetrie při opětovném usazování. V roce 1844 byly hradby v nynějších Bezručových sadech zesilovány oplentováním pálenými cihlami.⁷ Nepochybně při této příležitosti byl do líce hradby vsazen zbylý znak z radnice, ale v izolovaném uplatnění snad příliš zdůrazňoval českou státnost před nástupem habsburské nadvlády a z toho pak vyplynulo záměrné použití desky jako pouhého stavebního materiálu. Na radnici ovšem přítomnost analogických prvků nevadila, protože východní stranu budovy zdobily další symboly habsburské říše.⁸

Václav Burian

Poznámky:

¹ Karel Schwarzenberg, *Heraldika*, Praha 1941, str. 63, obr. 6 a str. 65, obr. 7. Totéž Zdeněk M. Zenger, *Heraldika*, Praha 1971, str. 43.

² Vojtěch Král z Dobré Votky, *Heraldika*, Praha 1900, str. 82, 83.

³ Hans Kux – M. Kress, *Das Rathaus zu Olmütz* 1904, str. 1, 154.

⁴ Tamt., plány za str. 200. – Josef Kšíř, *Stavební vývoj olomoucké radnice*, Zprávy VÚO 1961, č. 97, str. 10–11.

⁵ Kux–Kress, str. 148, 153.

⁶ Tamt., str. 56.

⁷ Josef Kšíř, *Olomoucké sady a parky*, Olomouc 1973, str. 21.

⁸ Kux–Kress, str. 25.

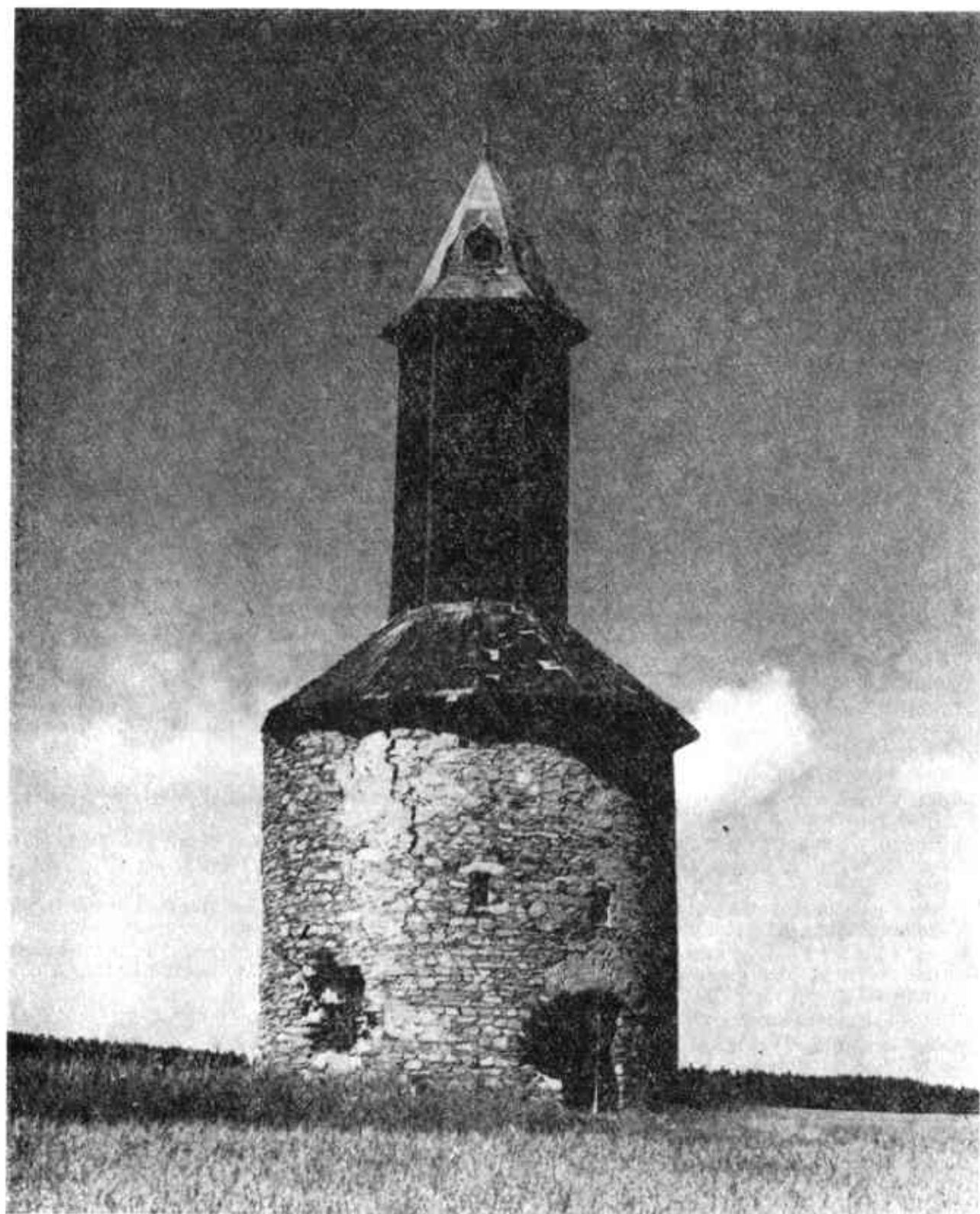
● K péči o holandské větrné mlýny

Ve třech souhrnných studiích, uveřejněných roku 1976 v Českém lidu,¹ došlo k vytvoření zhuštěného přehledu informací o větrných mlýnech v Československu z celostátního hlediska, takže problematika na této úrovni je považována vcelku na uzavřenou² a není již potřeba se k ní prozatím vracet z přístupu širších než regionálních. Je však nutné, aby detailní zájem o jednotlivé objekty neuhasl na badatelském úseku [např. zpřesňováním technických údajů], především však v péči o jednotlivé objekty, jejichž počet, jak známo, mnohem rychleji poklesl než kdysi narůstal. Tento pokles jeví nepoměrně nižší progresivitu u zděných větrných mlýnů působením nového konzervačního faktoru, kterým je setrvání objektu v užívání i za cenu změny jeho původní funkce. Ostatně větrné mlýny holandského typu, které jsou zděné, odolávaly různým vlivům nesporně lépe než mlýny dřevěné. Tato skutečnost vynikne zvláště tehdy, když uvážíme poměr číselného stavu dochovaných objektů na Moravě a ve Slezsku za situace koncem roku 1966 a jejich celkového počtu v minulosti k četnosti beraních větrných mlýnů. Zatímco v celkovém globálu³ (pokud to dovolují údaje o typu mlýnů) připadalo na jeden holandský mlýn 5,08 typů beraních, snížilo se toto číslo koncem roku 1966⁴ na hodnotu 0,8 ve prospěch zděných objektů.

Je přirozené, že věkovost zmíněných objektů je nepoměrně delší a údržba snadnější. Díky tomu si udržely původní vzhled populární kuželovský mlýn na Hodonínsku⁵ i mlýn v Ostrově u Macochy.⁶ Taktéž v okrese Blansko byla roku 1953 opravena šindelová střecha i lopaty mlýnu v Kořenci a v 60. letech další dva holandské mlýny na Dražanské vysočině v Němčicích a Ruprechtově, obdobně ve Štípně na Gottwaldovsku.⁷ V poslední době byla obnovena křídla objektu z roku 1873 v katastru Chválkovic u Bučovic,⁸ který lze řadit k nejlépe uchovaným památkám svého druhu (srv. snímky na 3. a 4. str. obálky tohoto čísla Zpráv VÚO).

Holandský větrný mlýn měl nevýhodu tehdy, když se stal jeho provoz nerentabilním, nebo se ukázalo, že zvolené stanoviště nemá dostatečný větrný efekt. Beraní mlýn byl někdy při druhé alternativě prostě přemístěn (je to přednost, které, že, nebylo dosud využito pro skansenové účely). Zděný mlýn byl obvykle opuštěn, ale ne vždy, již před stoletím byl takovýto objekt ve Studénce (okr. Nový Jičín) přeměněn v obytnou budovu, stejně v Libhošti kolem roku 1900. Mlýn v Boškově (okr. Přerov) byl zrušen po tragické události a v roce 1927 přeměněn v rozhlednu (srv. snímek na str. 31). Přeměna v obytnou budovu zachránila před chátráním celou řadu mlýnů, např. v Třebíči byl objekt roku 1934 po novém zastřešení upraven na byty, obdobně roku 1939 v Hodslavicích, v Oldřichovicích (okr. Gottwaldov) byla v holandském mlýně umístěna hájenka (do zániku roku 1945), k obytným účelům byl roku 1952 upraven mlýn v Suchdole-Jednově (okr. Prostějov), na její obydli bylo adaptováno stavení někdejšího mlýna ve Sklenově (okr. Frýdek-Místek), dále v Šošůvce (okr. Blansko), kratší dobu před rozebráním sloužil jako obydlí mlýn v Petřvaldě na Moravě (okr. Nový Jičín). V Olbramovicích v témže okrese sloužil podobný objekt do zničení střechy jako stodola.⁹

V posledních letech se zájem o rekreační objekty obrátil velmi zdravým směrem na venkovské budovy, čímž je často volena jediná cesta k jejich záchraně i ochraně obrazu krajiny před nežádoucími prvky chatových osad. Právem bylo toto spontánní snažení velmi výstižně charakterizováno tak, že „z hlediska tvárnosti venkovského životního prostředí patří dnes kulturní výsledky rodinného rekreačního využití starých vesnických staveb k tomu nejvýznamnějšímu, co se u nás v tomto ohledu v posledním období vytvořilo“.¹⁰ Lze dodat, že v tomto staronovém duchu došlo např. k záchraně větrného mlýna v Petrovicích u Blanska, který byl roku 1970 majitelkou opraven a užíván na místě chaty.¹¹ Pro malé rozměry nelze tyto objekty adaptovat pro účely hromadné rekreace (to však je možné např. u vodních mlýnů),¹² ale nechybějí záměry přeměny na objekty občanské

Boškov, holandský větrný mlýn po adaptaci na rozhlednu

vybavenosti, i když je někdy uskutečnění otázkou času. Tak v Přemyslovicích u Prostějova byly vypracovány návrhy na přeměny v restaurační podnik,¹³ nebo v Lesné na Znojemsku, kde mlýnu užívalo JZD zprvu jako sýpky a v roce 1976 upravil MNV jeho vnitřek za pomoci zemědělského družstva na klub a současně byla obnovena křídla,¹⁴ takže můžeme hovořit o velmi šťastném konzervačním zásahu.

Jedním z méně osvědčených způsobů udržení životnosti holandských větrných mlýnů v případě selhání větrných poměrů může být převedení pohonu na jinou energii. W. Kleeberg¹⁵ uvádí množství objektů v dolnosaském území, které byly zbaveny křídel a opatřeny elektrickými motory. Podobný případ u nás — doplnění pohonu koksovým motorem u mlýnu ve Chválkovicích — prodloužil sice jeho funkčnost, ale ne natolik, aby obstál v konkurenci za hospodářské situace mezi světovými válkami. Tím méně lze tento prvek uplatnit v současné epoše způsobu výroby.

Václav Burian

Poznámky:

¹ Josef Vařeka, Výsledky etnokartografického studia větrných mlýnů v Československu, Český lid, roč. 62, 1975, str. 1—8, 18—19. — Ota Pokorný — Josef Vařeka, Lokality větrných mlýnů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, zjištěné na základě kartografických elaborátů pozemkových katastrů 19. století, tamt., str. 9—10. — Václav Burian — Ota Pokorný, Soupis a členění větrných mlýnů v Československu, tamt., str. 11—18.

² Václav Frölec, Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku, Brno 1974, str. 242, pozn. 423.

³ Vycházíme z celkového počtu 685 zjištěných objektů, v němž je obsaženo 315 objektů beraních a 62 holandských (srv. J. Vařeka, ČL 1975, str. 2, 5, pozn. 33).

⁴ Objektů holandského typu 20, beraních 16 (tamt., str. 6, tab. IV).

⁵ Tvorba, roč. 1976, č. 32, str. IV, 4, 8, 1976. — Po rekonstrukci, připravené Technickým muzeem v Brně, bude od roku 1977 větrný mlýn v Kuželově v chodu (Tvorba, roč. 1977, č. 12, str. 24, 23. 4. 1977).

⁶ Naše rodina, 1973, č. 29.

⁷ Jiří Vondra, Problematika naší péče o technické památky v terénu, Památková péče, roč. 27, 1967, str. 35, 36.

⁸ Renata Zemanová-Petrů, O lidových památkách, Zprávy Muzea Vyškovska 1972, č. 89, str. 40, 41. — J. J., Větrné mlýny a badatelé, Náš život, roč. XXII, 1974, č. 28, str. 4, 12, 7, 1974.

⁹ Údaje jsou vesměs čerpány z publikace Větrné mlýny na Moravě a ve Slezsku, Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 7, Olomouc 1965.

¹⁰ Jiří Škabrda — Svatopluk Voděra, Vesnické stavby a jejich úprava, Praha 1975, str. 112. Praktický návod k provádění konzervace viz Václav Tajovský, Údržba chalup a chat, Praha 1973.

¹¹ Lidová demokracie, 26. 10. 1970.

¹² Například olejový mlýn v Habřině na Litoměřicku (srv. Dana Svobodová, Tolarový nález v Habřině u Litoměřic, Numismatický sborník sv. IX, 1936, str. 201—222).

¹³ Beseda naší vesnice 28: 5, 1976.

¹⁴ Tamt. 2, 7, 1976.

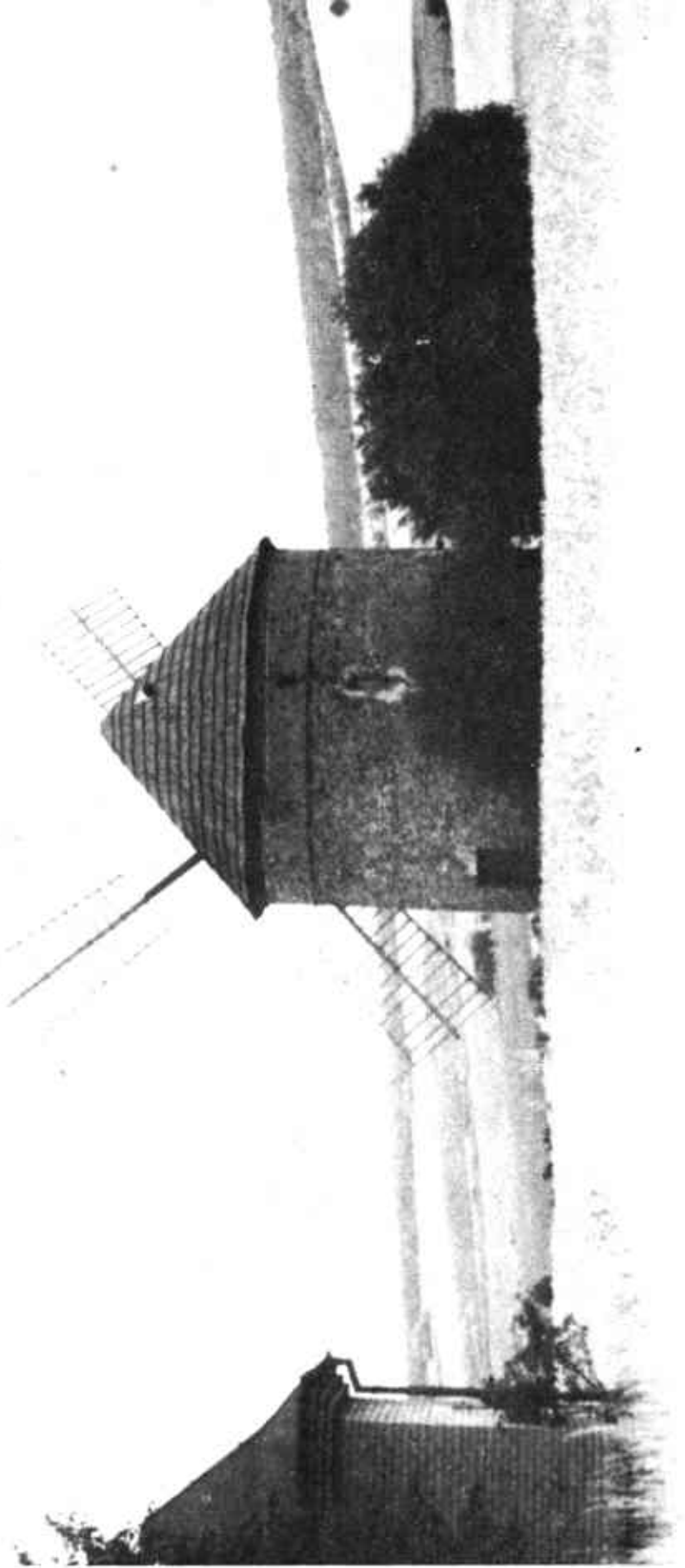
¹⁵ Wilhelm Kleeberg, Niedersächsische Mühlengeschichte, Detmold 1964. Uvádí také množství větrných mlýnů, které se měnily v obytné budovy.

Zprávy Vlastivědného ústavu v Olomouci č. 186. Vydal Vlastivědný ústav v Olomouci, náměstí Republiky 5/6. Odpovědný redaktor dr. Bohumil Šula. Vytiskly Moravské tiskařské závody, n.p., závod 11, třída Lidových milicí 5, Olomouc.

Rukopis odevzdán do tisku 25. ledna 1977

© Vlastivědný ústav Olomouc

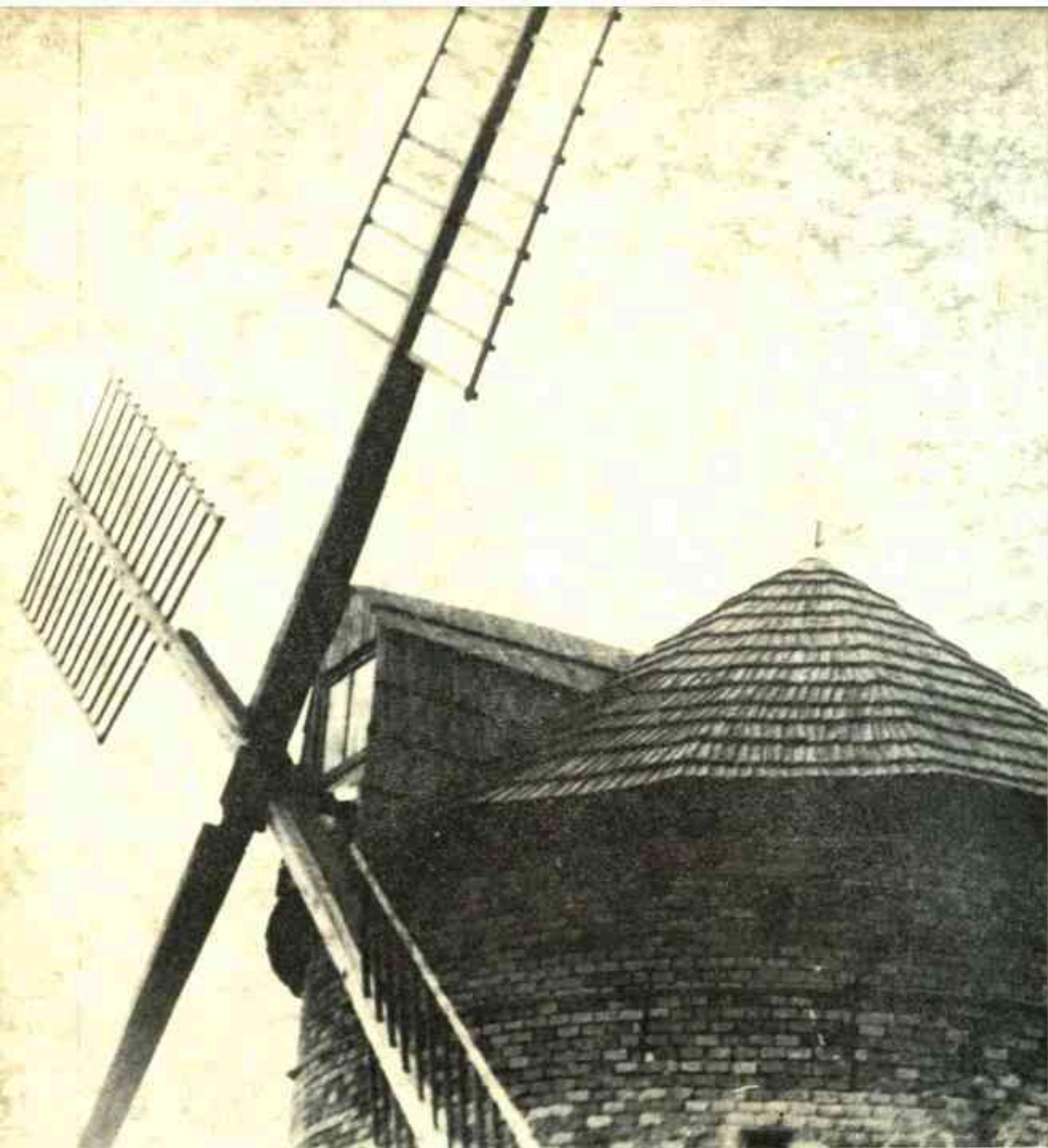
Reg. zn. RM 134

3. a 4. strana obálky:

Holandský větrný mlýn v katastru Chválkovic u Bučovic. Snímek autor.

(V. Burian, K péči o holandské větrné mlýny)

OBSAH

CLÁNKY: J. Kšír, Omnibusová doprava k olomouckému nádraží, 1. — A. Schindler, K systémům rozmístění píšťal na varhanách, 8. — V. Burian, Doklad děloližské práce olomouckého zvonaře Jiřího Hechpergra z roku 1596, 17. — O. Kašpar — Z. Kašpar, Latinské tisky Kolumbova dopisu o první cestě k Novému světu v Olomouci, 24. — **SDĚLENÍ:** V. Burian, Objev pozdněgotického znaku v Bezručových sadech v Olomouci, 29. — V. Burian, K péči o holandské větrné mlýny, 30.